

Politisk og teknisk-videnskabelig efterretningsvirksomhed 1979-1991

76 · Efterretningsaktiviteten i 1980'erne

Det sidste tiår frem til den kolde krigs ophør bød på nye udfordringer for den vestlige verden på efterretnings- og sikkerhedsområdet. Oplysninger i PET's arkiv viser, at de vestlige tjenester allerede fra 1970'erne var optaget af den voksende politiske vold og terrorisme. Flere lande som Frankrig, Italien og Vesttyskland blev ramt af opsigtsvækkende terroranslag. Begrebet statsterrorisme blev knyttet til lande som Libyen og Iran.

Blandt de østeuropæiske efterretningstjenester tiltrak specielt de sovjetiske og østtyske sig opmærksomhed i Vesten. Derudover bekymrede de vestlige tjenester sig i stigende omfang om de såkaldte „aktive foranstaltninger“, altså samordnede politiske efterretnings- og påvirkningsaktioner. Det var i den sammenhæng særligt østlige forsøg på at infiltrere freds- og nedrustningsbevægelserne, som kom i de vestlige efterretningstjenesters søgelys. Til gengæld var interessen for de kommunistiske partier mindre fremtrædende.

Til trods for de mildere politiske vinde efter Mikhail Gorbatsjovs overtagelse af den politiske ledelse i Sovjetunionen fra 1985 var man fra vestlig side stadig opmærksom på Warszawapagtlandenes efterretningsaktiviteter. Ydermere frygtede de vestlige tjenester, at deres modstandere ville kunne drage fordel af den mere afslappede holdning, der opstod i forhold til øst som følge af Gorbatsjovs ændrede politiske linje.

Østlige efterretningstjenesters aktiviteter i Danmark

De østlige efterretningstjenester fortsatte deres arbejde mod Danmark, og visse af disse aktiviteter havde man fra dansk side kun begrænsede muligheder for at imødegå. Udover overvågningssatellitter samt lytte- og radarstationer i Østeuropa havde de østlige tjenester fly i internationalt luftrum med det formål at aflytte en række forskellige former for kommunikation og foretage observationer. Indhentning blev ligeledes foretaget via lystbåde, handelsskibe, havforskningskibe og andre fartøjer i dansk og internationalt farvand.¹

¹ FE's arkiv, SikNyt nr. 4, 1984.

Efterretningstjenesterne fra Sovjetunionen, Polen og DDR var fortsat de mest aktive i Danmark og udgjorde ifølge de danske tjenester „den væsentligste efterretningsmæssige trussel mod Danmark.“² De hidtil kendte mål og emner for den østlige indhentning og påvirkning ændrede sig heller ikke. Efterretninger om USA, NATO, EF, forsvaret og politiske emner såsom afspænding og nedrustning var stadig af stor interesse for de østlige tjenester.³ Nye emner kom dog til. Gennem 1980'erne bemærkede PET, at blandt andet Grønland tilsyneladende indtog en stadig større plads i den sovjetiske repræsentations politiske arbejde.⁴ Mens den sovjetiske interesse for Grønland tidligere havde haft at gøre med overgangen til hjemmestyre og Grønlands forhold til EF og fiskeriproblematikken, rettede den sig nu blandt andet mod forskningsresultater vedrørende energi- og mineralforekomster.⁵

Alle de østeuropæiske lande havde efterretningsofficerer tilknyttet deres repræsentationer i Danmark, og disse officerer supplerede den ad teknisk vej indhentede viden med egne indhentninger fra åbne kilder, samtaler og agenter. Officererne blev i større eller mindre omfang fulgt af PET, og både PET og FE mente, at alle de østeuropæiske tjenester „om end måske i forskelligt omfang, har *efterretningsmæssige opgaver* i Danmark.“⁶ De danske efterretnings-tjenester konkluderede blandt andet, at de østlige efterretningstjenester repræsenterede „en alvorlig trussel mod vort samfund“, og på grund af mængden af ressourcer, som de østlige tjenester rettede mod Danmark, blev det anset for sandsynligt, „at Warszawapagtlandenes regimer og militære ledere har et fyldestgørende grundlag for planlægning af såvel politisk-økonomiske som militære aktiviteter i Danmark.“⁷

De anvendte metoder til indhentning af oplysninger og forsøg på at påvirke opinionen ændrede sig stort set ikke og var fortsat rettet mod blandt andet ministerier, folketinget, de politiske partier, forsvaret, pressen samt freds- og interesseorganisationer.⁸ Når de østeuropæiske diplomater og efterretningsofficerer søgte informationer fra embedsmænd, politikere, journalister og andre, var det blandt andet for at skaffe supplerende oplysninger til den viden, som åbne kilder kunne give eller for at be- eller afkræfte andre oplysninger.⁹ Størstedelen af efterretningsofficerernes kontakt til danske samtalepartnere var ifølge PET åben, mens kun enkelte af de af PET kendte forbindelser var af mere konspirativ karakter og blev forsøgt hemmeligholdt.¹⁰

² FE's arkiv. SikNyt juli-oktober 1979.

³ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 137.

⁴ Se blandt andet PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 137, 130 og 150.

⁵ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 127. Se også DIIS-samlingen, dokument nr. 144.

⁶ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 137. Kursiveringen er PET's understregning. Se også FE's arkiv. SikNyt juli-oktober 1979.

⁷ FE's arkiv. SikNyt nr. 4 1982, s. 25.

⁸ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 137.

⁹ FE's arkiv. SikNyt nr. 4 1982, s. 22.

¹⁰ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 137.

PET's indsats mod de østlige tjenester

PET havde vurderet forkert, da man i 1980 mente at kunne se en ende på den gradvise forøgelse af personalet ved den sovjetiske repræsentation, som havde fundet sted gennem 1960'erne og 1970'erne.¹¹ I 1970 havde den sovjetiske repræsentation haft 76 ansatte. I 1980 var dette tal vokset til 111 ansatte og fortsatte med at vokse, således at der i 1985 var 124 ansatte ved den sovjetiske repræsentation.¹² Fra 1980 til 1987 bemærkede PET ikke bare en samlet stigning i antallet af ansatte ved de østlige repræsentationer, men også i antallet af efterretningsofficerer fra Østeuropa, Kina og Nordkorea.

Antallet af ansatte var steget fra 322 til 342, mens mængden af efterretningsofficerer var vokset fra 69 til 94. Det samlede antal ansatte var steget med cirka seks procent, mens efterretningsofficerernes antal i samme periode var vokset med 36 procent.¹³

Udvikling i antallet af ansatte og tilknyttede efterretningsofficerer (i parentes) ved de socialistiske landes repræsentationer i Danmark 1980-1987.

Land/år	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987
USSR	111 (32)	121 (29)	110 (43)	110 (36)	119 (36)	124 (38)	120 (39)	121 (38)
Polen	54 (11)	46 (11)	45 (8)	43 (6)	44 (11)	43 (12)	46 (10)	41 (13)
DDR	48 (9)	45 (9)	45 (7)	47 (8)	40 (6)	38 (6)	43 (7)	44 (7)
CSSR	28 (5)	26 (6)	29 (7)	29 (7)	29 (5)	27 (5)	28 (5)	32 (11)
Kina	27 (3)	29 (5)	32 (4)	34 (2)	36 (3)	38 (3)	38 (3)	40 (4)
Ungarn	18 (3)	19 (6)	20 (6)	20 (6)	18 (8)	19 (7)	19 (9)	20 (10)
Rumænien	11 (3)	11 (3)	14 (5)	9 (4)	10 (5)	11 (4)	10 (3)	13 (4)
Bulgarien	13 (2)	13 (2)	13 (4)	16 (6)	17 (5)	16 (3)	16 (4)	27 (4)
Nordkorea	12 (2)	12 (2)	12 (3)	10 (2)	8 (2)	7 (2)	5 (2)	4 (3)
I alt	322 (69)	322 (72)	331 (78)	318 (75)	321 (81)	323 (80)	325 (82)	342 (94)

Som det fremgår nedenfor, bemærkede PET en fortsat stigning i de polske efterretningsaktiviteter i begyndelsen af 1980'erne, selvom antallet af identificerede polske efterretningsofficerer i samme periode var faldende og næsten blev halveret fra 11 officerer i 1980 til seks officerer i 1983. Om PET's sagsbehandlere rutinemæssigt har betegnet de polske aktiviteter for stigende og derved „genbrugt“ tidligere vurderinger eller om den næsten halverede gruppe af polske efterretningsofficerer har arbejdet mere end dobbelt så hårdt og været pålagt flere opgaver end tidligere, vides ikke.¹⁴ De ungarske

¹¹ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 137.

¹² PET's arkiv. DIIS-samlingen: Nr. 194, 129.

¹³ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 147. Tallene inkluderer efterretningsofficerer fra Kina og Nordkorea.

¹⁴ Endnu en mulighed er, at PET ikke har kendt til alle de tilstedeværende polske efterretningsofficerer, hvorfor PET's tal i så fald vil have været mindre end det faktiske antal efterretningsofficerer.

tjenesters rolle i Danmark har måske været større end den, som var mulig at aflæse i PET's periodiske rapporter, da halvdelen af repræsentationens ansatte ifølge PET's oplysninger var efterretningsofficerer.

I midten af 1980'erne fik PET's afdeling 3, som havde ansvar for arbejdet mod de østlige tjenester, ny struktur. Afdeling 3 bestod da af 5 kontorfunktionærer og 25 politifolk, som havde til opgave at holde øje med ti østblokrepræsentationer med cirka 80 efterretningsofficerer. Hertil kom kontrollen med herboende østeuropæere med forbindelse til østlige tjenester og med de ca. 4.800 grænsepassager foretaget af østeuropæiske TIR-lastvogne samt indrejser af de ca. 50.000 østblokborgere, som havde fundet sted i 1985.¹⁵

PET kunne i løbet af 1980'erne konstatere en vis aktivitet – også fra tjenester som ellers ikke blev anset for videre aktive i Danmark – men det blev flere gange i PET's rapporter påpeget, at man ikke havde de fornødne ressourcer til at efterforske sagerne lige grundigt.¹⁶ PET havde ikke tidligere bemærket videre aktiviteter fra de øvrige Warszawapagtlandes side. Som det fremgår nedenfor, var det blandt andet indhentningen af politiske oplysninger og oplysninger af kontraefterretningsmæssig karakter, som de mindre kendte tjenester beskæftigede sig med. PET's satellit-sektion, som havde til opgave at kontrollere de ungarske, bulgarske, rumænske, tjekkoslovakiske – og i perioder også de polske og østtyske – repræsentationer og efterretningstjenester i Danmark, pegede blandt andet på det „forholdsvis store antal efterretningsfolk“ og oplysningerne om, at disse var „meget aktive i Danmark“, samt Danmarks status som NATO- og EF-land som tegn på, at „en rimelig indsats på området“ var påkrævet.¹⁷ I visse perioder, som eksempelvis i 1979, bestod satellit-sektionen kun af 1-2 sagsbehandlere, som havde til opgave at holde styr på de mindre aktive østlandes repræsentationer og mulige efterretningsoperationer i Danmark.¹⁸ I sektionen herskede der ingen tvivl om, at eksempelvis de bulgarske efterretningstjenester var aktive i Danmark, og at de samarbejdede med KGB.¹⁹ Også den bulgarske efterretningsaktivitet syntes mere omfattende, end PET var i stand til at følge. I satellit-sektionen mente man, at „vi ved indsættelse af flere ressourcer vil øge muligheden for at afdække den bulgarske efterretningstjenestes aktiviteter i Danmark.“²⁰

I årsrapporten for 1981 bemærkede satellit-sektionen for de rumænske tjenesters vedkommende, at man af tidsmæssige årsager kun kunne behandle området rutinemæssigt, selv om der syntes være „et endog meget stort behov“

¹⁵ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 145.

¹⁶ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 146. Se også DIIS-samlingen, dokument nr. 141 og DIIS-samlingen, dokument nr. 130.

¹⁷ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 141. Kursiveringerne gengiver rapportens understregninger. Der er ingen antydninger af, hvad en „rimelig“ indsats kunne være.

¹⁸ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 127.

¹⁹ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 141.

²⁰ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 142.

for en dybere efterforskning af området.²¹ De tjekkoslovakiske tjenesters arbejde blev vurderet som værende af høj kvalitet i andre vestlige lande, men også her besværliggjorde ressourcemangel PET's mulighed for at følge tjekkoslovakkerne tæt.²² I slutningen af 1980'erne synes de tjekkoslovakiske aktiviteter at være tiltagende. I 1987 bemærkede PET en vis interesse på det politiske område fra de tjekkiske efterretningstjenesters side.²³ Om en tjekkoslovakisk diplomat bemærkede PET, at han fortsat opretholdt og dyrkede „sin kontakt til indflydelsesrige personer inden for specielt ministerierne“.²⁴

Over for det voksende antal efterretningsofficerer og den efterretningsmæssige udfordring, som de fremmede tjenester udgjorde, stod PET således med et generelt ressourceproblem vedrørende det kontraefterretningsmæssige arbejde. Særligt i begyndelsen af 1980'erne gjorde disse beklagelser over manglende midler sig gældende i rapporterne. Ressourceproblemet viste sig også omkring de polske efterretningstjenester. Selv om man kendte til de polske tjenesters særlige rolle i Danmark og gang på gang bemærkede en øget aktivitet fra de polske efterretningstjenesters side, blev disse tjenester kun i begrænset omfang overvåget af PET.²⁵

Bortset fra beklagelser over manglende ressourcer blev der i enkelte af PET's periodiske rapporter også udtrykt bekymring over, at man tilsyneladende vidste for lidt om de østeuropæiske diplomaters og efterretningsofficerers kontakter til danske embedsmænd og politikere. I en af disse rapporter vedrørende de polske efterretningstjenesters arbejde i Danmark blev der udtrykt betænkelighed ved, „at kommunikationsvejen mellem samfundets beslutningstagere og os som kontraefterretningstjeneste er så kompliceret.“²⁶ Bemærkningen var tilsyneladende affødt af den verserende sag i Norge mod den udenrigsministerielle embedsmand Arne Treholt. Hvis PET efter polakholdets vurdering skulle gøre sig forhåbning om at opdage lignende „muldvarpe“ i Danmark, „må vi nødvendigvis have afhjulpet den tilbageholdenhed, der ligger i kommunikationen mellem ministerierne og kontraefterretnings-tjenesten.“²⁷ Bekymringen over manglende tilbagemeldinger fra de danske samtalepartnere fortsatte tilsyneladende og blev nogle måneder senere atter nævnt i en periodisk rapport. „Vi har sædvanen tro ikke modtaget oplysninger fra de danske implicerede om deres polske kontakter og formålet hermed,“

²¹ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 141.

²² PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 142.

²³ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 147.

²⁴ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 128.

²⁵ Se eksempelvis PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument Nr. 139. Mens de polske tjenester i 1960'erne og 1970'erne blev behandlet i selvstændige rapporter, indgik de nu i midten af 1980'erne i de samlede „satellit-rapporter“ på lige fod med tjenesterne fra Tjekkoslovakiet, Bulgarien, DDR og Ungarn.

²⁶ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 66.

²⁷ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 66.

lød det i forbindelse med omtalen af en polsk efterretningsofficer og hans forsøg på at etablere kontakter i udenrigsministeriet.²⁸

Hvor stort problemet reelt har været, fremgår ikke tydeligt af PET's rapporter. Ovenstående beklagelser over manglende tilbagemeldinger har ganske givet været et resultat af forskellige opfattelser blandt politikere og embedsmænd og PET af den efterretningsmæssige trussel, som kontakten til de udenlandske diplomater kunne udgøre. Det kan bemærkes, at det umiddelbart kun ses at være i rapporter fra PET's polak-hold, at sådanne bekymringer blev fremsat, hvorfor der muligvis var tale om et isoleret „polsk problem“. Overvågningen af blandt andre de polske efterretningstjenester var et af de områder, som var ramt af manglende ressourcer til efterforskning. Lignende bemærkninger omkring manglende tilbagemeldinger fra danske samtalepartnere ses ikke i rapporterne vedrørende de sovjetiske og østtyske tjenester. Samtaler med østlige diplomater skulle i almindelighed indberettes, og der er da også i kildematerialet gentagne eksempler på sådanne rutinemæssige tilbagemeldinger fra embedsmænd om deres samtaler med sovjetiske diplomater.²⁹

En styrket polsk indsats?

PET vurderede i begyndelsen af 1980'erne, at man kunne vente en forøgelse i de polske aktiviteter vedrørende blandt andet politik og emigranter.³⁰ Denne vurdering viste sig at være korrekt. Da man skulle gøre status over de polske efterretningsaktiviteter i 1980, var der sket en forøgelse. „Den udfarende virksomhed er blevet mere end fordoblet for begge residenturer, og man er blevet mere aggressiv i bestræbelserne for at nå sine mål.“³¹ Den ændrede politiske situation i Polen havde kun haft begrænset indvirkning på de polske aktiviteter i Danmark. PET vurderede, at de polske tjenester stadig var vel fungerende. Det var blevet sværere for PET at se mønstrene i polakkernes konspirative arbejde, blandt andet fordi polakkerne selv var meget opmærksomme på, hvordan de opererede.³² Vedrørende de polske efterretningsofficerer i Danmark bemærkede PET, at der var tale om veluddannede officerer,

²⁸ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 68. Den pågældende efterretningsofficer havde også kontakter i det politiske miljø.

²⁹ Se Henning Gottlieb, *I Kronens tjeneste – politiske erindringer*, s. 160-161, hvor det oplyses, at Gottlieb – som det var sædvane i administrationen – efter samtaler med eksempelvis sovjetiske diplomater udfærdigede og rundsendte samtalerreferater.

³⁰ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 46.

³¹ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 137. (vedrørende de polske residenturer). Den øgede polske aktivitet nævnes også i månedsrapporterne. Se eksempelvis nr. 53.

³² PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 50.

hvoraf de fleste havde erfaringer fra tidligere udstationeringer.³³ „Residenturerne har – nedskæringer til trods – stadig særdeles megen slagkraft, officerne har hidtil ikke åbenbart angrebepunkter, der kan udnyttes offensivt af herværende tjenester“, lød PET’s analyse.³⁴ Nogle år senere – i 1983 – bemærkede PET igen, at de polske efterretningsaktiviteter i Danmark havde været stigende.³⁵ PET konstaterede med andre ord en stigning i de polske efterretningsaktiviteter, selv om antallet af efterretningsofficerer som vist ovenfor havde været faldende fra 1980 til 1983.

Disse vurderinger skal ses i lyset af, at PET’s polske afdeling igennem en periode havde mistet noget af overblikket over de polske aktiviteter på grund af faldende efterforskningsressourcer. Afdelingen var af den opfattelse, at den polske efterretningsaktivitet mod Danmark var „meget omfattende“, og at dette blandt andet skyldtes Polens særlige forpligtelser i Warszawapagten. En ændring af de danske modforholdsregler blev anbefalet, så man fra dansk side i højere grad end tidligere fokuserede på de polske tjenesters illegale apparat, hvilket blandt andet betød en mere målrettet indsats mod herboende polakker.³⁶

Øget østtysk interesse for Danmark

Ved indgangen til 1980’erne vurderede PET, at DDR’s interesse for Danmark var vokset.³⁷ Dog fastslog de danske tjenester væsentlige forskelle mellem DDR og de øvrige socialistiske lande i måden, hvorpå de østlige efterretnings-tjenester virkede på ambassaderne. PET mente i modsætning til FE, at østtyskerne havde efterretningsofficerer med dækfunktioner på deres ambassade.³⁸ Det var dog yderst sjældent, at PET i denne periode bemærkede konspirativ efterretningsvirksomhed fra den østtyske repræsentations side.³⁹ PET regnede med, at man formentlig ikke havde fuld indsigt i de østlige tjenesters aktiviteter. Selv om man ikke havde konstateret, at de ved den østtyske ambassade ansatte efterretningsofficerer foretog føring af agenter, var dette ikke nødvendigvis udtryk for, at det ikke skete. „Dette sidste kan naturligvis være et udslag af manglende agtpågivenhed eller fejlprioritering fra vor side, således at en agentføring rent faktisk har fundet sted – i større eller mindre omfang

³³ PET’s arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 141. I denne årsberetning vurderede PET det for mindre sandsynligt, at enkelte polske efterretningsofficerer ville hoppe af på grund af de indenrigspolitiske forhold i Polen.

³⁴ PET’s arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 137 (vedrørende de polske residenturer). Se også nr. 141.

³⁵ PET’s arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 130.

³⁶ PET’s arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 130.

³⁷ PET’s arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 137.

³⁸ FE’s arkiv. SikNyt juli-oktober 1979. PET’s arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 130.

³⁹ PET’s arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 130.

– alt er jo relativt.“ Fra anden side havde PET fået oplyst, at de tilstedeværende efterretningsofficerer fra HVA ikke havde føringsopgaver i lighed med deres østlige kolleger, men kun udførte opgaver af mere legal karakter.⁴⁰ Erfaringer fra udlandet havde dog vist, at føring af agenter rent faktisk blev foretaget af personer tilknyttet de østtyske repræsentationer andre steder i Europa.

PET vurderede, at man fra østtysk side frygtede en afsløring af sine efterretningsaktiviteter i Danmark, hvorfor den østtyske efterretningstjeneste i Danmark hovedsageligt beskæftigede sig med talentspejdnig og udpegning af agentemner, mens den egentlige hvervning og efterfølgende føring af sådanne agenter ville blive foretaget i DDR.⁴¹ PET regnede imidlertid med, at efterretningsbilledet af DDR-residenturet ville ændre sig i 1980'erne, så det legale residentur ville komme til at arbejde som de øvrige østlandes.⁴² Den vurdering stemmer overens med erindringer fra flere tidligere aktører på østtysk side, der beretter om den tilbageholdenhed, der kendetegnede DDR's brug af ambassadernes efterretningsfolk til konspirative formål.⁴³ HVA ønskede ikke at sætte den internationale status, som DDR havde vundet i 1973 med landets anerkendelse, over styr. Hidtil har det været kendt, at HVA's afdeling III, der styrede tjenestens residenturer på ambassaderne, i 1988 blot havde registreret fire agenter, der alle opererede i Vesttyskland og Vestberlin.⁴⁴ I dag er det imidlertid kendt, at afdelingen også i Danmark havde registreret en agent.⁴⁵

DDR's militære efterretningstjeneste „Bereich Aufklärung“ benyttede sig ligesom HVA af residenter på ambassaden. Også denne tjeneste havde vanskeligheder med at bruge residenterne offensivt til for eksempel føring af agenter. Det fremgik af en tale, som tjenestens leder Theo Gregori holdt internt i 1979. Han tilskrev det manglende erfaringer, men tilskyndede sine underordnede på ambassaderne til at hverve agenter med adgang til hemmeligt materiale.⁴⁶ En opgørelse over Bereich Aufklärungs konspirative aktiviteter fra 1986 viste, at tjenesten i enkelte lande faktisk benyttede ambassaden til at føre agenter. Dog drejede det sig om ambassader, der lå i lande fjernt fra DDR. Af

⁴⁰ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 137.

⁴¹ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 142.

⁴² PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 137. Det blev anset for usandsynligt, at man fra østtysk side ville lade efterretningsofficererne fra repræsentationen udføre konspirative opgaver, som kunne føre til en spionagesag og et efterfølgende prestigetab.

⁴³ Werner Grossmann. *Den sidste spionchef*, 2004, s. 127; Markus Wolf, *Manden uden ansigt*, 1998, s. 261, 348; Kurt Berliner, *Der Resident. Ein Diplomat im Dienst der HVA erinnert sich*, 2001, s. 201-202, 222.

⁴⁴ Helmut Müller-Enbergs, *Inoffizielle Mitarbeiter des Ministeriums für Staatssicherheit. Teil 2: Anleitungen für die Arbeit mit Agenten, Kundschaftern und Spionen in der Bundesrepublik Deutschland*, 1998, s. 209.

⁴⁵ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 261.

⁴⁶ BA-MA: DVW1/44072: *Militärattachetagung: CA: Die Ergebnisse und weiteren Aufgaben in der operativen Arbeit und Informationsbeschaffung im Auslandsapparat unter offizieller Deckung*, 2.4.1979, s. 31.

listen fremgik, at residenturet på ambassaden i København hverken rådede over agenter eller kontaktpersoner, som det udfrittede for oplysninger på fast basis.⁴⁷

KGB's indhentning af efterretninger

Den sovjetiske repræsentation stod ifølge PET's oplysninger for den overvejende del af de østlige efterretningsaktiviteter vedrørende indhentning og holdningspåvirkning i midten af 1980'erne. „Dog er det interessant at konstatere, at også DDR og Polen gennem de sidste par år har ændret deres politik fra at være bilateral til i dag at være koordineret med SUKP's udspil/standpunkter,“ bemærkede PET.⁴⁸ Der var efter PET's opfattelse tale om en vis koordination fra de østlige tjenesters side. I dag står det klart, at der inden for Warszawapagten foregik en koordination mellem østlige efterretningstjenester i deres arbejde med udenrigspolitiske spørgsmål.

Af PET's rapporter er det ikke muligt at spore store forandringer i de sovjetiske tjenesters mål og metoder, selv om PET til tider bemærkede enten stigende eller faldende aktivitet inden for særlige områder såsom i det politiske arbejde eller i indhentningen af teknisk-videnskabelige efterretninger. Som det fremgår nedenfor, blev de sovjetiske diplomater og efterretningsofficerer sammen med visse af deres østeuropæiske kolleger med stigende intensitet anvendt i det politiske arbejde. Dette blev af PET bemærket i slutningen af 1970'erne og starten af 1980'erne, og den øgede fokus på det politiske arbejde er for KGB's vedkommende formentlig sket på bekostning af de mere konspirative aktiviteter. PET's beretninger viser, at KGB's samtaler med højtstående embedsmænd ofte omhandlede en række emner uden direkte relation til den kolde krig og forholdet mellem Øst og Vest.⁴⁹

KGB's interesser på det politiske felt rettede sig især mod DKP, SF, Socialdemokratiet og Det Radikale Venstre, mens de østlige diplomaters konsultationer med Venstre, CD, Kristeligt Folkeparti og Det Konservative Folkeparti til tider blev betegnet som „rutinemæssige“.⁵⁰ PET bemærkede løbende, at eksempelvis de sovjetiske efterretningstjenester søgte at indsamle personlige oplysninger om politikere.⁵¹ Sådanne oplysninger blev efter alt at dømme anvendt til at opstille profiler over politikerne med henblik på styrker og svag-

⁴⁷ Thomas Wegener Friis. *Den usynlige front. DDR's militære spionage i Danmark under den Kolde Krig*, 2005, s. 178.

⁴⁸ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 145.

⁴⁹ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 127.

⁵⁰ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 145.

⁵¹ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 144.

heder.⁵² „Det kan fastslås, at det er lykkedes KGB at skaffe sig indsigt i politiske partiers interne forhold, ligesom der er søgt og opnået informationer om danske politikeres „svage sider“.“⁵³

Socialdemokratiet og enkelte partimedlemmers kontakt til østlige diplomater og efterretningsofficerer var løbende genstand for kommentarer i PET's beretninger og rapporter. Siden midten af 1970'erne havde KGB-residenturet i København været anvendt i de sovjetiske forsøg på at skabe en formel partikontakt mellem Socialdemokratiet og det sovjetiske kommunistparti.⁵⁴ I årsberetningen for de sovjetiske efterretningstjenesters aktiviteter i 1979 omtales det socialdemokratiske delegationsbesøg i Moskva i februar 1979. Rejsen var ifølge PET's oplysninger blevet tilrettelagt af den socialdemokratiske partisekretær Ejnar Hougård Christiansen og den sovjetiske KGB-resident, ambassaderåd Mikhail Ljubimov. Delegationen havde bestået af Poul Nielson, Kjeld Olesen og Lasse Budtz, og efter hjemkomsten havde den sovjetiske ambassade „gjort meget for at holde forbindelsen til både Kjeld Olesen og Lasse Budtz“. Mens Kjeld Olesen havde været afvisende, havde Lasse Budtz afholdt flere møder med KGB-officeren og presseattachéen Vladimir Minin på sidstnævntes initiativ.⁵⁵ Når man viste interesse for Socialdemokratiet fra såvel sovjetisk som østtysk og polsk side, skulle det ifølge PET ses ud fra „muligheden af at bruge dette parti som en realistisk platform for SUKP's forslag omkring „Norden som atomvåbenfri zone“.“⁵⁶

Ifølge PET havde KGB-residenturet gennem flere år udvist stor interesse for SF, og „forskellige officerer har haft mange kontakter blandt partiets folketingsmedlemmer“. ⁵⁷ Selv om det umiddelbart så ud som om kontakterne havde været aftagende, var dette dog ikke tilfældet. „Der er konstateret en tilbageholdenhed med hensyn til mere åbenlys kontakt til nogle af de etablerede politiske kontakter,“ konstaterede PET i 1980 og henviste til en KGB-officers forsøg på at hemmeligholde kontakten til en fremtrædende dansk politiker.⁵⁸ Mens møderne tidligere havde været afholdt åbenlyst, syntes KGB-officeren nu – ligesom flere af sine kolleger – at forsøge at hemmeligholde kontakten. Også forsøget på hemmeligholdelse af en anden SF'ers forbin-

⁵² Eksempler på sådanne personanalyser findes i de fundne russiske kilder. Der blev således udarbejdet en personanalyse om den svenske statsminister Olof Palme. „Spravka na premjer-ministra Sjvetsii Ulofa (sic!) Palme i jego rodstvennikov, ranej prošjivavsjikh na territorii Latvijskoj SSR“ [Notat om Sveriges statsminister Olof Palme og hans slægtninge, som tidligere har boet i Sovjetrepublikken Letland], J. Borjas, rådgiver i det lettiske SSR's MID, 23. marts 1973, Latvijas Valsts Arhivs f. 1051, ap. 1, b. 201, ll. 1-7. Olof Palmes mor var født i 1896 i Letland. Hun rejste i 1915 til Sverige, hvor hun blev gift med Gunnar Palme, også født i 1896 i Letland. Indtil 1939 tilbragte familien somrene i Letland.

⁵³ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 144.

⁵⁴ Se eksempelvis PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 102 og 104.

⁵⁵ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 127.

⁵⁶ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 145.

⁵⁷ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 127.

⁵⁸ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 127.

delse til skiftende KGB-officerer blev nævnt i rapporten. PET gættede på, at KGB-officererne havde fået ordrer om at hemmeligholde forbindelser med „nyttige og betydningsfulde kontakter“. Det sovjetiske forsøg hemmeligholdelse af møderne kunne blandt andet skyldes frygten for kompromittering af kontakterne.

Efterretningstjenesternes politiske anvendelse

De østlige efterretningstjenester blev meget aktivt anvendt i østlandenes politiske arbejde. Denne anvendelse gjorde det svært for de danske tjenester at konstatere, hvornår de østlige efterretningsofficerer udførte efterretningsarbejde, hvornår de udførte politisk arbejde, og hvornår de gjorde begge dele.

Det var en generel opfattelse blandt vestlige efterretningstjenester, at de østlige kommunistpartier var meget aktive i arbejdet med at realisere deres udenrigspolitiske mål, og at en række politiske og statslige institutioner, heriblandt efterretningstjenesterne, havde fået til opgave at deltage heri. De østlige efterretningstjenesters anvendelse på den politiske scene, „østblokkens politiske efterretningsaktiviteter“, blev behandlet i en årsrapport for 1981.⁵⁹ Herom konstaterede PET følgende: „Inden for denne opgaves rammer har de kommunistiske partier især givet deres efterretningstjenester en offensiv rolle, der går langt ud over varetagelsen af deres traditionelle opgaver: at indhente informationer fra den vestlige verden.“⁶⁰

De politiske efterretningsaktiviteter blev ifølge PET udført i et snævert samarbejde mellem KGB og forskellige afdelinger i SUKP's centralkomite, og efter PET's opfattelse blev beslutningerne om de politiske efterretningsaktiviteter taget på højt politisk niveau og blev af de sovjetiske ledere tillagt stor betydning.⁶¹ Den praktiske udførelse af de politiske efterretningsaktiviteter tilfaldt for de sovjetiske tiltags vedkommende KGB. Efterretningsaktiviteterne bestod blandt andet af manipulation eller kontrol af medier, skriftlig eller mundtlig desinformation, anvendelse af udenlandske kommunistiske partier og frontorganisationer samt andre operationer med henblik på at opnå politisk indflydelse, skrev PET.⁶² Forsøgene på at påvirke andre landes inden- og udenrigspolitik var ofte langsigtede og forsøgte gennemført ved at indvirke på den politiske beslutningsproces og meningsdannelsen. PET påpegede, at det vigtigste middel var „indflydelsesagenten“, som via sin indflydelsesrige po-

⁵⁹ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 141.

⁶⁰ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 141.

⁶¹ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 141.

⁶² PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 141. Som det fremgår af beskrivelsen, minder de politiske efterretningsaktiviteter i høj grad om østblokkens „aktive foranstaltninger“, som også havde til opgave at påvirke meningsdannelsen i de vestlige lande.

sition skulle øve indflydelse på „den politiske, økonomiske og militære menings- og beslutningsproces og udløse de tilsigtede reaktioner.“⁶³

NATO's dobbeltbeslutning og ideen om Norden som atomvåbenfri zone var i første halvdel af 1980'erne centrale emner i de østlige diplomaters og efterretningsofficerers arbejde. PET så dem som politiske efterretningsaktiviteter. De østlige anstrengelser på disse områder blev i efterretningstjenesternes rapporter betegnet som „fredskampagnen“ eller fredssagen. De østlige indhentnings- og påvirkningsaktiviteter var rettet mod politikere, embedsmænd, journalister og officerer samt dele af fredsbevægelsen og forskningsmiljøet.

Kampen om NATO's raketter

Ifølge FE var det særligt de sovjetiske efterretningsofficerer, der havde „til opgave at påvirke danske borgere i overensstemmelse med Warszawapagtlandenes/Sovjetunionens politiske målsætning“.⁶⁴ PET så fredssagen som et dominerende efterretningsmæssigt emne med topprioritet i KGB's politiske arbejde.⁶⁵ Igennem en årrække havde neutronbomben været et tilbagevendende emne, men fra 1979 og frem prægede NATO's dobbeltbeslutning i særlig grad de sovjetiske tjenesters arbejde. I 1979 noterede PET, at de sovjetiske efterretningstjenester havde ført „en heftig og ihærdig kampagne mod indførelsen af TNF-våbnene i Vesteuropa.“⁶⁶ Det umiddelbare mål med fredssagen var at få tilbagekaldt NATO's beslutning om en modernisering af NATO's atomraketter i Vesteuropa, vurderede PET.⁶⁷ Dette ændrede sig tilsyneladende ikke de kommende år. I 1982 konstaterede PET i en årsrapport, at i KGB's indenrigspolitiske arbejde var „fredssagen stadig det helt dominerende spørgsmål – og her specielt Norden som atomvåbenfri zone, samt bestræbelser på at få Danmark til at vende sig imod mellemdistanceraketopstillingen i Europa“.⁶⁸

Kun i enkelte tilfælde bemærkedes i PET's rapporter en mulig forbindelse mellem socialdemokrater og sovjetiske diplomater vedrørende dette spørgsmål.⁶⁹ „Et af møderne berettiger til særlig omtale,“ hed det i PET's årsberetning for 1979, da man gennemgik de sovjetiske kontakter og møder med politikere. Den 23. november 1979 havde en socialdemokratisk politiker haft be-

⁶³ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 141.

⁶⁴ FE's arkiv. SikNyt nr. 4 1982, s. 23.

⁶⁵ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 141.

⁶⁶ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 127.

⁶⁷ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 141. Denne vurdering deles af Andrew og Gordievskij, se Christopher Andrew & Oleg Gordievsky, *KGB – dets agenter og hemmelige virke*, 1990, s. 607; Oleg Gordijevsky, *Next stop execution, the autobiography*, 1995.

⁶⁸ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 142.

⁶⁹ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 127.

søg af en sovjetisk diplomat forud for et møde i den socialdemokratiske folketingsgruppe. På det pågældende møde nåede den socialdemokratiske gruppe til enighed om, at man ved det kommende NATO-møde i december skulle anbefale at udskyde beslutningen om NATO's TNF-raketter i seks måneder. Efter at beslutningen var taget, mødte den sovjetiske diplomat igen op hos sin samtalepartner for at blive informeret om den socialdemokratiske beslutning. Ifølge PET's oplysninger kendte den sovjetiske diplomat således til beslutningen, „lang tid før den blev offentliggjort for pressen“. Det sidste er dog ikke rigtigt, idet beslutningen blev bekendtgjort på et pressemøde, samme dag den var taget.⁷⁰ Det fremgår ikke af PET's beretning, om den sovjetiske diplomat havde prøvet at påvirke den socialdemokratiske beslutning eller blot informere sig om den. Som bekendt endte mødet i NATO med, at Danmark tilsluttede sig dobbeltbeslutningen.

Dagen før mødet i den socialdemokratiske gruppe havde en sovjetisk presseattaché, KGB-officeren Vladimir Minin, forsøgt at få et møde med Aktuelt's chefredaktør, Bent Hansen, fordi den sovjetiske ambassadør „ikke var tilfreds med bladets linie i TNF-problematikken“. Aktuelt bragte nogle dage senere en artikel med de sovjetiske synspunkter om TNF-raketterne. „Det var utvivlsomt Minins håb at have fået denne artikel bragt samme dag som socialdemokratiets folketingsgruppe holdt møde om spørgsmålet,“ lød PET's vurdering.⁷¹

Forslaget og folketingsdebatten om at søge NATO's beslutning udsat i seks måneder blev fulgt af den sovjetiske repræsentation.⁷² Efter det afgørende NATO-møde i første halvdel af december 1979, hvor man havde vedtaget dobbeltbeslutningen, udtrykte KGB-residenten tilfredshed med den danske regerings forsøg på at få beslutningen udsat. KGB-residenten beklagede, at det ikke havde været muligt for regeringen at trænge igennem med sit synspunkt.⁷³

PET betegnede spørgsmålet om NATO's atomraketter som „særdeles fremherskende“ i KGB's arbejde.⁷⁴ Moderniseringen af NATO's raketter blev løbende drøftet mellem efterretningsofficererne og deres samtalepartnere.⁷⁵ Ved et møde mellem en højtstående embedsmand og KGB-residenten i august 1980 foreslog residenten, at „det måske kunne være en opgave for

⁷⁰ *Avisårbogen 1979, 1980*, s. 183f.

⁷¹ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 127.

⁷² Det nævnes, at folketingsdebatten den 27. november blev fulgt af tre KGB-officerer.

⁷³ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 106.

⁷⁴ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 141.

⁷⁵ Dette bekræftes af redaktør og tidligere folketingsmedlem Torben Krogh. Han fortæller, at sovjetiske diplomater ihærdigt, men på en ikke-missionerende måde forsøgte at gøre deres indflydelse gældende på det sikkerhedspolitiske område og særligt omkring dobbeltbeslutningen. De sovjetiske diplomater kunne f.eks. komme med skrifter, der i deres udformning var ikke-propagandistiske og velkvalificerede. Deres håb var, at Torben Krogh ville trykke disse skrifter i sin avis, hvilket han afslø. DIIS-interview med Torben Krogh, 23. november 2004.

Danmark at finde mulighed for at etablere kommunikation mellem Øst og Vest i denne sag“.⁷⁶ Ifølge PET fortsatte de sovjetiske forsøg på at få stoppet stationeringen af mellemdistanceraketterne i Vesteuropa med stigende intensitet, og omkring stationeringen havde man fra sovjetisk side arbejdet for „en styrkelse af dialogen med højtstående socialdemokratiske politikere“.⁷⁷ Efter den borgerlige regerings tiltrædelse i 1982 søgte KGB-residenturet at få fastslået, om regeringsskiftet ville få konsekvenser for blandt andet Danmarks holdning til Sovjetunionen og spørgsmålet om mellemdistanceraketterne.⁷⁸

SNU og Norden som atomvåbenfri zone

Norden som atomvåbenfri zone synes at have fået stor betydning for det sovjetiske arbejde i 1980'erne. Emnet dukkede løbende op i PET's rapporter vedrørende de østlige aktiviteter. I årsberetningen for 1981 fremhævede PET „spørgsmålet om Norden som a-våbenfri zone, hvor man roligt kan sige, at *alle* ressourcer er blevet sat ind.“⁷⁹ Fra sovjetisk side var man blandt andet interesseret i at få at vide, hvorvidt regeringen i 1981 ville tage initiativ til nye drøftelser om Norden som atomfri zone.⁸⁰ Ifølge PET satsede de sovjetiske tjenester kraftigt på kontakten til pressen vedrørende fredssagen. PET bemærkede, at Norden som atomvåbenfri zone fyldte så meget i samtalerne med pressekontakterne, „at der ikke synes at være tvivl om en kraftig styring hjemmefra“.⁸¹ Igennem flere år fortsatte det sovjetiske arbejde for „Norden som atomfri zone“ med uformindsket styrke, hed det fra PET.⁸²

Ifølge FE arbejdede KGB i stigende grad „målbevidst på aktivt at påvirke opinionsdannere“ i form af enkeltpersoner og organisationer.⁸³ I forlængelse af dette kunne PET konstatere, at man fra sovjetisk side havde vist stigende interesse for blandt andet Det Sikkerheds- og Nedrustningspolitiske Udvalg (SNU), som i 1981-82 arbejdede på en udredning om forslagene om Norden som atomvåbenfri zone.⁸⁴

Sovjetiske diplomater forsøgte at knytte forbindelser til personer, som enten var medlemmer af SNU, eller som på den ene eller anden måde havde tilknytning til udvalget. Interessen for SNU var dog ikke ny. „Kort efter beslut-

⁷⁶ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 107.

⁷⁷ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 130.

⁷⁸ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 142.

⁷⁹ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 141.

⁸⁰ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 107.

⁸¹ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 141.

⁸² PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 130.

⁸³ FE's arkiv. SikNyt nr. 1 1981, s. 7.

⁸⁴ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 130.

Til reception i SNU i slutningen af 1980'erne. Fra venstre ses en af sekretariatets forskere, mag.art. Lars Poulsen-Hansen, i samtale med KGB-residenten, ambassaderåd Nikolaj Sjatskikh. Derefter den norske sikkerhedspolitiske ekspert Arne Olav Brundtland, professor Nikolaj Petersen og lektor Jørgen Teglens. Ved vinduet to gæster fra PET. (Privateje).

ningen om nedsættelsen af SNU viste sovjetiske diplomater stor interesse for udvalgets arbejde,“ bemærkede PET i et notat fra 1982.⁸⁵ SNU fik løbende henvendelser fra diplomater, som ønskede at udveksle synspunkter med udvalgets medlemmer. „Henvendelserne fra sovjetisk side sker som regel med henvisning til „frasen“ om, at det generelt er „ønskeligt at udveksle synspunkter nationerne imellem“,“ bemærkede PET i sin årsrapport.⁸⁶ PET mente, at det hovedsagelig var officerer fra KGB, som stod for kontakten til SNU's medlemmer.⁸⁷ Det må her indskydes, at medlemmerne af SNU kom fra folketingets partier, centraladministrationen, forskningen og medierne, og at medlemskabet af SNU udgjorde en yderst begrænset del af medlemmernes samlede virksomhed. Samtalerne mellem de sovjetiske diplomater og deres samtalepartnere fra SNU handlede ifølge PET blandt andet om:

⁸⁵ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 133.

⁸⁶ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 130.

⁸⁷ I 1983 havde PET konstateret, at 16 sovjetiske diplomater havde taget kontakt til medlemmer af SNU. Af disse 16 diplomater var 10 tilknyttet de sovjetiske efterretningstjenester.

- afspænding mellem Øst og Vest
- Norden som atomfri zone
- forhandlinger om de regionale atomvåben i Europa, samt deres deployering
- forhandlingerne om atomvåben i Danmark
- Danmarks stilling til neutronbomben
- de danske forsvarsforhandlinger
- ratificering af SALT II
- nedrustningsforslag for Europa
- fredsfraktion i det danske socialdemokrati
- reaktionerne på den sovjetiske ubådsaffære i relation til Norden som atomfri zone.⁸⁸

Målet med kontakterne var „at få oplysninger fra SNU“, skrev PET.⁸⁹ Den sovjetiske interesse for personer tilknyttet SNU lå formentlig også – fandt PET – i at man derigennem kunne „kanalisere sine udenrigspolitiske synspunkter, og på den måde søge at påvirke de politiske beslutningsprocesser for at fremme sovjetiske udenrigspolitiske interesser.“⁹⁰

I slutningen af 1980'erne var SNU fortsat af en vis interesse for de sovjetiske og østtyske efterretningstjenester, men alligevel blev SNU stort set ikke nævnt i PET's rapporter om de østlige aktiviteter. Dette skal formentlig ses som et tegn på, at de sovjetiske forbindelser helt opgav anvendelsen af efterretningsmæssige metoder i deres kontakter til SNU. Når SNU en enkelt gang blev nævnt, var det når en sovjetisk diplomat havde optrådt, som det han var – en efterretningsofficer i en dækstilling. Et sådan eksempel så man i 1987, hvor en sovjetisk militærattaché ifølge PET's oplysninger søgte informationer om blandt andet „en INF-aftales eventuelle indflydelse på tanker angående et kernenvåbenfrit Norden og principaftalen om mellemdistancevåben – den amerikanske flådestrategi, samt flådeoptrappingen i den persiske golf“.⁹¹ Militærattachéen havde først forsøgt at holde forbindelsen skjult, men fortsatte senere hen med åben mødeaktivitet. PET formodede, at attachéen måske var blevet bekendt med, at møderne blev indberettet, hvilket overflødiggjorde en hemmeligholdelse fra sovjetisk side.

Undersøgelse af KGB's forbindelser

Indsatsen mod NATO's raketter og for dannelsen af en atomfri zone i Norden skulle formentlig ses i en større sammenhæng, for ifølge PET var et af de sov-

⁸⁸ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 133.

⁸⁹ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 130.

⁹⁰ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 192.

⁹¹ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 147.

jetiske mål at skabe splittelse inden for NATO. I en rapport for 1984 konkluderede PET, at man fra sovjetisk side gennem indhentning og påvirkning havde berørt danske samfundsinteresser i både politisk, handelsmæssigt og militært regi. I overvågningen af de sovjetiske efterretningsofficerer havde PET på det politiske område „konstateret en utrættelig indhentning/påvirkning af danske politikere, pressefolk, embedsmænd og personer i diverse organisationer. Et meget vigtigt område, hvor opnåelse af gode resultater kan få uhyggelige konsekvenser,“ bemærkede PET.⁹²

PET's oplysninger pegede på, at de østlige tjenester rettede dele af deres arbejde mod fredsbevægelserne i kampen for fredssagen. Det var ikke fredsbevægelsernes politiske synspunkter, men derimod enkelte medlemmers forbindelser til østlige efterretningstjenester, som påkaldte sig PET's interesse. „Tjenestens interesse i at følge de danske fredsbevægelses aktiviteter er først og fremmest baseret på den interesse, Sovjetunionen viser for at udnytte fredsbevægelserne i Vesten til forfølgelse af egne udenrigspolitiske mål,“ hed det.⁹³

Også andre østlige repræsentationer var virksomme i „fredssagen“. Østtyskerne var således aktive i indhentningen af oplysninger om særligt NATO-raketterne og deres opstilling i Vesteuropa.⁹⁴ Det blev blandt andet bemærket i en årsberetning for 1982, at de østtyske bestræbelser på at styrke indflydelsen omkring „fred, sikkerhed og afspænding“ var fortsat med uformindsket styrke. „Især har målet været at „oppiske“ modstanden mod opstillingen af de nye NATO-atomraketter,“ skrev PET.⁹⁵ I rapporten blev det noget kategorisk vurderet, at de østlige landes forsøg på holdningspåvirkning – blandt andet ved brug af aktive foranstaltninger/tiltag – havde „givet anledning til en stærk politisk splittelse omkring Danmarks fortsatte støtte til de nye NATO-raketter.“⁹⁶ Den østtyske anvendelse af aktive foranstaltninger/tiltag havde haft til opgave at „oparbejde en stærkere stemning for fred og nedrustning og en modstand mod „NATO's oprustning“. PET bemærkede i forlængelse af dette, at netop aktive foranstaltninger var svære at skride ind over for, fordi det ikke var umiddelbart muligt at identificere, hvornår der var tale om „ulovlig efterretningsvirksomhed“.⁹⁷

I årsberetningen for 1984 forklarede PET's sagsbehandlere, at man trods begrænsede ressourcer havde været i stand til at danne sig et generelt billede af aktiviteterne i fredsbevægelserne. Det blev konstateret, at „meget sjældent har det været muligt at skaffe et egentligt bevis for, at en iværksat aktivitet er sket som følge af et sovjetisk/kommunistisk direktiv eller initiativ.“⁹⁸ De fore-

⁹² PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 144.

⁹³ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 144.

⁹⁴ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 144.

⁹⁵ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 142.

⁹⁶ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 142.

⁹⁷ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 142.

⁹⁸ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 144.

gående årsberetninger havde givet indtryk af, at de østlige efterretningstjenester gjorde ihærdige forsøg på at påvirke debat og meningsdannelse. PET havde bemærket en livlig sovjetisk mødevirksomhed med danske organisationer, samtidig med at splittelsen i fredsbevægelsen vurderedes at give problemer for Sovjetunionen.⁹⁹ PET måtte dog konstatere, at det var „vanskeligt at fastslå, i hvor høj grad de paroler, som fredsbevægelsen følger, er et produkt af deres egne meninger og overbevisning eller er en mere eller mindre bevidst opfølgning af direktiver eller initiativer, udgående fra Sovjetunionen og dens frontorganisationer.“¹⁰⁰

En direkte forbindelse mellem KGB-initiativer og aktiviteter udført af medlemmer af en fredsorganisation så PET i „Samarbejdskomiteen for Fred og Sikkerhed“. Komiteen var i de østlige tjenesters – og særligt KGB’s – søgelys, hvorved den også kom i PET’s søgelys. PET havde igennem flere år vidst, at samarbejdskomiteens fredsarbejde blev fulgt af både diplomater fra det sovjetiske udenrigsministerium og efterretningsofficerer fra KGB og GRU.¹⁰¹ Ifølge PET’s vurderinger havde KGB forsøgt at skaffe sig så mange kontakter som muligt inden for blandt andet „Samarbejdskomiteen for Fred og Sikkerhed“ for derigennem at få indflydelse på komiteens aktiviteter. PET vurderede, at komiteens arbejde ikke blot blev påvirket af flere fremtrædende kommunisters medlemskab, men også af KGB og GRU, som havde kontakt til tre af præsidiets ikke-kommunistiske medlemmer.¹⁰² I april 1981 havde PET oplysninger om, at Jørgen Boye Nielsen, Dagmar Fagerholt, Jens Thoft, Rigmor Risbjerg Thomsen, Bodil Graae og Erik Knudsen havde haft kontakt med medlemmer af KGB-residenturet i København.¹⁰³

KGB-officererne Stanislav Tjebotok, Vladimir Tjernyj og Vladimir Merkulov, som alle tre var kendte af PET som føringsofficerer, havde haft forbindelser til enkelte af samarbejdskomiteens medlemmer, og ifølge PET kunne flere af KGB-officerernes besøg hos et af komiteens ledende medlemmer, den radikale politiker Meta Ditzel, sættes i direkte forbindelse med forskellige aktiviteter, hun havde været engageret i. De tre KGB-officerers løbende forbindelse til Meta Ditzel skyldtes ifølge PET også „hendes stærke engagement i fredsarbejdet“ og hendes rolle i „Samarbejdskomiteen for Fred og Sikkerhed“.¹⁰⁴ Det faktum, at KGB havde videreført kontakten til Meta Ditzel gennem tre KGB-officerer fra den politiske afdeling vidnede for PET om, at „hun må være en særdeles værdifuld kontakt, og der er ingen tvivl om, at det er hendes rolle som præsidiemedlem og formand for lokalforeningen af Sam-

⁹⁹ PET’s arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 144.

¹⁰⁰ PET’s arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 144.

¹⁰¹ PET’s arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 137.

¹⁰² PET’s arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 187.

¹⁰³ PET’s arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 173.

¹⁰⁴ PET’s arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 127.

arbejdskomiteen, der er grunden til KGB's interesse".¹⁰⁵ Vladimir Merkulov brød imidlertid forbindelsen, da aviserne i foråret 1980 begyndte at skrive om hans kontakt til hende.¹⁰⁶

Sagen mod Arne Herløv Petersen

Et andet medlem af „Samarbejdskomiteen for Fred og Sikkerhed“, som KGB havde forbindelse til, var forfatteren Arne Herløv Petersen. I oktober 1981 var KGB-officer og andensekretær ved den sovjetiske repræsentation Vladimir Merkulov blevet udvist af Danmark. Ifølge Berlingske Tidende havde Merkulov været beskæftiget med „undergravende virksomhed over for den danske stat“, ligesom han havde forsøgt at påvirke „opinionsdannende danske personligheder“.¹⁰⁷ Hans forbindelse til Samarbejdskomiteen for Fred og Sikkerhed blev også omtalt. Hertil kom PET's oplysninger om, at Vladimir Merkulov ud over at have indhentet oplysninger af udenrigspolitisk karakter via kontakter i udenrigsministeriet også havde overtaget og videreført en forbindelse til blandt andre to danskere med tilknytning til „Samarbejdskomiteen for Fred og Sikkerhed“.¹⁰⁸ Det drejede sig om Meta Ditzel og forfatteren Arne Herløv Petersen.

Dagen efter kunne aviserne meddele, at Arne Herløv Petersen var blevet fængslet og sigtet i forbindelse med sagen om den udviste KGB-officer Merkulov, men han blev dog sat på fri fod nogle dage senere.¹⁰⁹ Under ransagningen af forfatterens hjem havde politiet fundet hans dagbøger, som ifølge Berlingske Tidende blev tillagt „overordentlig stor bevisbetydning“ af politiet.¹¹⁰ Dagbøgerne indeholdt beskrivelser af kontakten med Vladimir Merkulov. Udvisningssagen og arrestationen af Arne Herløv Petersen medførte en omfattende medieomtale. Den sovjetiske interesse for fredsbevægelsen blev behandlet og Merkulovs forbindelse til Samarbejdskomiteen blev atter nævnt. Det sovjetiske forsøg på at infiltrere komiteen fik socialdemokraten Jytte Hilden til at opfordre „alle fredsinteresserede personer og organisationer til at lægge „Samarbejdskomiteen for Fred og Sikkerhed“ på is.“¹¹¹ I Samarbejdskomiteen så man ikke overraskende anderledes på sagen. Udvisningen af KGB-officeren og arrestationen af Arne Herløv Petersen blev af et styrelsesmedlem fra Samarbejdskomiteen set som „en vel tilrettelagt kampagne, der

¹⁰⁵ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 187.

¹⁰⁶ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 137.

¹⁰⁷ Berlingske Tidende, 4. november 1981.

¹⁰⁸ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 137.

¹⁰⁹ Også Arne Herløv Petersens daværende hustru blev sigtet i sagen.

¹¹⁰ Berlingske Tidende, 8. november 1981.

¹¹¹ Berlingske Tidende, 5.-7. november 1981. Politiken, 5.-6. november 1981.

går ud på at jævne de danske fredsbevægelser med jorden.¹¹² Også fra anden side kom spørgsmålet: er sagen fabrikeret?¹¹³

PET oplyste, at man som udgangspunkt ikke havde haft interesse i Arne Herløv Petersen. „Det er i første række mod KGB, vi har efterforsket, og ikke mod Arne Herløv Petersen, endsige mod fredsbevægelserne,“ lød PET's kommentar med en tilføjelse om, at Arne Herløv Petersen havde optrådt så konspirativt, at der ikke var grund til at antage, at han havde været i god tro.¹¹⁴

Igennem en årrække havde PET fulgt skiftende KGB-officerers kontakt til forfatteren. Fra september 1972 til november 1981 havde Arne Herløv Petersen ifølge PET's oplysninger afholdt lige over 100 møder med de identificerede KGB-officerer Leonid Makarov, Stanislav Tjebotok, Vadim Tjernyj, og Vladimir Merkulov.¹¹⁵ Sidstnævntes forbindelse til Arne Herløv Petersen blev forsøgt hemmeligholdt af KGB-officeren.¹¹⁶ PET's overvågning af Vladimir Merkulov havde blandt andet vist, at den sovjetiske officer forsøgte at ryste forfølgerne fra PET af sig forud for møder med Arne Herløv Petersen.¹¹⁷ „KGB's formål med forbindelsen til Arne Herløv Petersen synes at være nytten af hans villighed til gennem medierne at støtte de sovjetiske synspunkter,“ vurderede PET og henviste til diverse artikler og læserbreve, hvori forfatteren blandt andet havde skrevet om neutronbomben, stationeringen af NATO-raketter i Vesteuropa samt den sovjetiske invasion i Afghanistan.¹¹⁸

PET havde angiveligt beviser for, at Vladimir Merkulov var „den egentlige drivkraft“ bag tilblivelsen af Arne Herløv Petersens bog „True Blues“ om den engelske premierminister Margaret Thatcher og det konservative parti i Storbritannien, og at „udgifterne i forbindelse med udgivelse og trykning af bogen blev betalt af den sovjetiske ambassade ved Merkulov“. ¹¹⁹ Arne Herløv Petersen havde endvidere opfordret en række politikere, forfattere og kunstnere til at underskrive en støtteerklæring for Norden som A-våbenfri zone. Støtteerklæringen samt navnene på underskriverne blev senere trykt i Land og Folk 23.-24. maj 1981 og i Information 30.-31. maj 1981. Annoncen fremstod som Arne Herløv Petersens idé, men PET's efterforskning viste, at den sovjetiske KGB-officer var ophavsmand til annoncen og støttede den økonomisk.¹²⁰ Vladimir Merkulov og Arne Herløv Petersen var i færd med at planlægge en fremtidig kampagne, da Merkulov blev udvist og Herløv Petersen blev anholdt.¹²¹

¹¹² Politiken, 6. november 1981.

¹¹³ Information, 11. november 1981.

¹¹⁴ Berlingske Søndag, 8. november 1981.

¹¹⁵ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument 141.

¹¹⁶ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 141.

¹¹⁷ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 137.

¹¹⁸ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 127.

¹¹⁹ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 137.

¹²⁰ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 141.

¹²¹ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 141.

Fra den danske regerings side valgte man dog ikke at rejse tiltale mod Arne Herløv Petersen, hvilket den 17. april 1982 blev bekendtgjort i en orientering fra Justitsministeriet.¹²² Ud over at give en generel beskrivelse af de sovjetiske efterretningsaktiviteter og forsøg på at påvirke meningsdannelsen bekræftede orienteringen samarbejdet mellem forfatteren og den nu udviste KGB-officer.¹²³ Ovennævnte forbindelse til skiftende efterretningsofficerer samt samarbejdet om annoncekampagnen og bogudgivelsen blev kort beskrevet, ligesom andre forhold vedrørende Arne Herløv Petersens arbejde for KGB blev præsenteret. „Det må således lægges til grund, at de sovjetiske efterretningsofficerer i et antal tilfælde har benyttet – eller forsøgt at benytte – Arne Herløv Petersen som mellemlid til meningspåvirkning af den danske offentlighed, bl.a. som forfatter af artikler, læserbreve samt publikationer af forskellig art.“¹²⁴ Arne Herløv Petersens aktiviteter faldt ind under straffelovens paragraf 108, men efter en samlet vurdering af sagen havde Justitsministeriet ikke fundet, „at danske interesser er skadet i en sådan grad, at der er fuld tilstrækkelig anledning til at rejse tiltale“.¹²⁵ KGB's forbindelse til Arne Herløv Petersen var et led i den politiske efterretningsaktivitet, som PET så udfolde sig omkring NATO's dobbeltbeslutning, Norden som atomvåbenfri zone og fredsbevægelserne.

Pelle Voigt og de sovjetiske tjenester

Det var særligt i begyndelsen af 1980'erne, at de østlige tjenesters indsats vedrørende NATO's dobbeltbeslutning og Norden som atomvåbenfri zone blev bemærket i PET's rapporter, mens aktiviteterne på andre politiske områder også fortsatte derefter. Den sovjetiske efterretningsaktivitet på det politiske område blev beskrevet af en dansk samtalepartner, da SF-politikeren Pelle Voigt indvilgede under en frokost med bl.a. Jørgen Schleimann og Tøger Seidenfaden i Kongens Have i at skrive en artikel til Weekendavisen om sine oplevelser med fremmede efterretningstjenester.¹²⁶ Under overskriften „Mit

¹²² Den nævnte orientering af 17. april 1982 fra justitsministeriet, underskrevet af justitsminister Ole Espersen, er blandt andet gengivet i Weekendavisen 23.-29. april 1982 og i Arne Herløv Petersens bog „Spionsigtet“ fra 1983. Også i „Soviet Active Measures – Hearings before the Permanent Select Committee on Intelligence House of Representatives“ fra 1982 findes en engelsk oversættelse af Justitsministeriets orientering. Ved den nævnte høring i Repræsentanternes Hus i USA præsenteredes en kort beskrivelse af Arne Herløv Petersen-sagen og den sovjetiske metodik vedrørende blandt andet meningspåvirkning.

¹²³ Ifølge orienteringen fra Justitsministeriet havde Arne Herløv Petersens dagbøger indeholdt „en række oplysninger af betydning for sagen“, hvorfor de blev beslaglagt under ransagningen af forfatterens hjem.

¹²⁴ Orientering af 17. april 1982 fra justitsministeriet.

¹²⁵ Orientering af 17. april 1982 fra justitsministeriet.

¹²⁶ Weekendavisen 3.-9. oktober 1986. Se også Pelle Voigt „Sejre og Fodfejl – set i mit bakspejl“, 1999.

liv med KGB“ fortalte Voigt, at de sovjetiske efterretningstjenester blandt andet havde tilbudt ham at betale et uddannelsesophold ved Oxford universitet, og at han modtog penge for at skrive artikler om aktuelle politiske emner. KGB ønskede tilsyneladende både at anvende Pelle Voigt til indhentning og påvirkning.¹²⁷

Pelle Voigt mente, at den sovjetiske interesse i hans person skulle ses som „en art investering i fremtiden“, da han jo med tiden måske kunne stige i graderne. Nogle så Pelle Voigt som en fremtidens mand i SF. I sin artikel lagde Pelle Voigt ikke skjul på, at det var efterretningsofficerer, som han havde haft med at gøre. Blandt de personer, som havde søgt kontakt til Pelle Voigt, var såvel chefen for KGB som chefen for GRU i København. Forbindelserne blev forsøgt ført efter de kendte konspirative mønstre, hvor efterretningsofficererne gjorde, hvad de kunne for at holde deres kontakt med samtalepartnere skjult.

„En fast spion-regel, som det var yderst vanskeligt at få brudt, var, at møder aldrig måtte aftales telefonisk. Det skulle partout ske fra gang til gang – af frygt for aflytning.“¹²⁸

Efterretningsofficererne havde angiveligt svært ved at affinde sig med, at disse regler ikke altid blev overholdt af Pelle Voigt, men med tiden blev forbindelserne til de sovjetiske efterretningsfolk „mere almindelige og civiliserede“, som Pelle Voigt udtrykte det. „Men også mit indblik i denne side af KGB’s – og andre tjenesters – virksomhed i Danmark har givet mig en fornemmelse af en omfattende aktivitet, der rækker ind i snart sagt alle politiske og journalistiske kredse.“¹²⁹ På baggrund af egne erfaringer vurderede Pelle Voigt, at den fremmede efterretningsaktivitet i Danmark var omfattende og tilsyneladende favnede bredt. Voigt fornemmede dog også, at klodsethed i udførelsen fik den egentlige undergravende virksomhed til at virke mod hensigten.

Weekendavisen havde håbet, at Pelle Voigts artikel ville få andre til at melde sig og fortælle om lignende episoder, så det kunne føre til „en serie om en ofte overset, fortiet eller fortrængt del af vores politiske liv.“¹³⁰ Henvendelser fra andre samtalepartnere udeblev, og i stedet førte Pelle Voigts artikel til en henvendelse fra den sovjetiske ambassade til en højtstående embedsmand.¹³¹ En sovjetisk diplomat havde forklaret sin danske kollega, at Pelle Voigts artikel havde skabt så stor opmærksomhed på den sovjetiske ambassade, at man havde set sig nødsaget til at indberette sagen til Moskva. Artiklen blev fra sovjetisk side set som et forsøg på at skade det dansk-sov-

¹²⁷ De sovjetiske tjenester var interesseret i oplysninger af forskellig karakter. Desuden havde SF’eren to gange modtaget artikler, som efterretningsofficererne ønskede offentliggjort.

¹²⁸ Weekendavisen, 3.-9. oktober 1986.

¹²⁹ Weekendavisen, 3.-9. oktober 1986.

¹³⁰ Weekendavisen, 3.-9. oktober 1986.

¹³¹ Weekendavisen, 31. oktober – 6. november 1986.

Illustrationen til artiklen om Pelle Voigt og KGB i Weekendavisen, 3. oktober 1986. (Roald Als).

jetiske forhold, og man havde især været bekymret for, at Pelle Voigts artikel blot var den første af flere artikler om samme emne. Derfor ønskede man, at statsminister Poul Schlüter greb ind og stoppede en sådan serie af artikler. Dette blev afvist fra dansk side.¹³² KGB's forsøg på at få standset Weekendavisens planlagte artikelserie om danskeres kontakter med KGB blev betegnet som bemærkelsesværdigt af PET, og den sovjetiske reaktion på Pelle Voigts ar-

¹³² Weekendavisen, 31. oktober – 6. november 1986. Weekendavisens beskrivelse stemmer overens med PET's oplysninger, PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 139.

tikel betragtede man som udtryk for, „at sådanne pressehistorier af KGB opleves som ødelæggende for deres operationsbetingelser.“¹³³

KGB's kontakter til politikere, journalister og embedsmænd

I en række rapporter gennemgik PET nogle af KGB's politiske forbindelser, hvoraf flere var blevet registreret under dæknavn. „KGB's opgave er at have efterretningskilder inden for samtlige danske partier,“ fastslog PET i rapporten.¹³⁴ Formålet med KGB's politiske forbindelser var at indhente efterretninger og udbrede propaganda på en sådan måde, at det ikke fremgik, at de fremsatte holdninger og synspunkter stammede fra sovjetisk side.¹³⁵ KGB's vigtigste opgave i denne henseende var at foretage hvervninger blandt politikere, journalister og embedsmænd. „Som bekendt er det umuligt at overtale noget menneske til at gøre noget, der ikke enten tjener til hans egen fordel eller gavner en sag, han støtter. Det gælder derfor om at finde frem til de motiver hos målpersonen, der bedst kan udnyttes,“ lød PET's kommentar til KGB's hvervningsarbejde.¹³⁶ KGB kategoriserede sine mål for hvervninger i grupper afhængigt af, på hvilket stadium de – efter KGB's opfattelse – befandt sig i hvervningsprocessen. Der var tre grupper – agenter, fortrolige kontakter og lovende kontakter.

Kendskabet til KGB's kategorisering af sine politiske kontakter i Danmark stammer fra de oplysninger, som Gordijevskij videregav til vestlige efterretningstjenester. Med udgangspunkt i Gordijevskijs oplysninger er KGB's politiske kontakter blevet fyldigt omtalt i bøger og aviser.¹³⁷ De oplysninger, som KGB indhentede via sine politiske kontakter drejede sig efter PET's materiale at dømme bl.a. om det politiske liv i Danmark, om maoistiske kredse, om Nordkorea, om SF og dets internationale kontakter, samt om Socialdemokratiet. Der blev ikke rejst tiltale mod de pågældende, og der er heller ikke i det gennemsete materiale oplysninger om, at dette blev overvejet.¹³⁸

PET's oplysninger om agenter

De danske efterretningstjenester vurderede, at opgaver som eksempelvis rekruttering og føring af agenter samt konspirativ mødeaktivitet og kommuni-

¹³³ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 139.

¹³⁴ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 150.

¹³⁵ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 150.

¹³⁶ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 150.

¹³⁷ Christopher Andrew & Oleg Gordievsky, *More Instructions from the Centre: Top Secret Files on KGB Global Operations, 1975-1985*, 1992; Jakob Andersen med Oleg Gordievsky, *De røde spioner. KGB's operationer i Danmark*, 2002; Oleg Gordievsky, *Next stop execution, the autobiography of Oleg Gordievsky* 1995.

¹³⁸ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokumenterne nr. 148, 149, 150, 173 og 192.

kation udgjorde en mindre del af de østlige efterretningsofficerers arbejde.¹³⁹ Måske netop derfor havde tjenesterne tilsyneladende kun få oplysninger om danske eller udenlandske agenter i Danmark. Der kan dog have været flere årsager til, at PET's rapporter kun i begrænset omfang omtalte danske agenter. Mest sandsynligt er det, at PET ikke kendte til *alle* agenter, som opererede i Danmark. Endelig kan efterforskningen af sådanne sager og hensynet til egne kilder have været af en sådan karakter, at man ikke har ønsket at omtale dem i periodiske rapporter, som blev læst af en mindre gruppe personer uden for PET's rækker.

Ifølge oplysninger tilgået PET skulle en rumænsk efterretningsofficer igennem en årrække have haft kontakt med „en højtstående agent“ i Danmark.¹⁴⁰ Den rumænske officer havde formentlig tidligere gjort tjeneste i Danmark og var nu stationeret i et andet vestligt land. PET havde fået oplyst, at officeren plejede at rejse til Danmark for at modtage materiale fra den højtstående agent, hvorefter officeren rejste til Tjekkoslovakiet for at overgive materialet til det derværende rumænske residentur.¹⁴¹ Oplysningerne i PET's rapport efterlader et indtryk af, at man ikke var fuldt ud klar over, hvem den pågældende efterretningsofficer og hans danske forbindelse var. Om PET havde kendskab til den omtalte agents identitet, fremgår ikke af rapporten. Det synes at være samarbejdspartnere, som har gjort PET opmærksom på kontakten mellem den rumænske officer og den påståede agent. Som nævnt havde PET i sine periodiske rapporter gjort opmærksom på problemerne med at føre en grundig kontrol med alle de herværende efterretningstjenester og deres aktiviteter.

I flere tilfælde har kontakten til danske agenter fundet sted i udlandet, hvorfor PET havde svært ved at overvåge de eventuelle forbindelser mellem danskerne og deres østlige føringsofficerer. Leipzig-messerne i DDR blev anvendt til sådanne møder og var også mødestedet for en østtysk føringsofficer og dennes danske kontakter. Officeren havde givet udtryk for, at de danske kontakter skulle være blandt hans bedste, og at de desuden var i stand til at levere NATO-oplysninger.¹⁴² PET's oplysninger om kontakten var dog tilsyneladende begrænsede, og sagen blev ikke omtalt videre detaljeret i PET's periodiske rapporter.

Mens de polske tjenester ikke gjorde sig synderlig bemærket i PET's rapporter med hensyn til føring af agenter i 1980'erne, synes østtyskerne at have fået en anderledes opmærksomhed fra den danske tjenestes side.

¹³⁹ FE's arkiv. SikNyt nr. 4 1982, s. 20.

¹⁴⁰ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 141.

¹⁴¹ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 141.

¹⁴² PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 137.

Potentielle agenter fra DDR

PET's interesse for de østtyske tjenesters aktiviteter i Danmark synes at være voksende i slutningen af 1970'erne og starten af 1980'erne. Behandlingen af østtysk efterretningsvirksomhed fylder mere i PET's rapporter i disse år end tidligere.¹⁴³ I 1970'erne indledte PET en omfattende aktion for blandt andet at afdække DDR's efterretningsaktiviteter, heriblandt anvendelsen af stipendiater og emigranter samt illegale. I den forbindelse fik man en række oplysninger om den østtyske aktivitet mod Danmark og andre vestlige lande. Da der ikke var udrejsekontrol her, blev Danmark af østtyske agenter og efterretningsofficerer brugt som transitland til hele den vestlige verden. I sin årsberetning for 1979 omtalte PET „den massive, offensive indsats mod Danmark, som kan spores tilbage til DDR“.¹⁴⁴ På baggrund af egen efterforskning og oplysninger fra samarbejdende tjenester slog PET fast, at den østtyske udlandstjeneste HVA under Ministeriet for Statsikkerhed (MfS) ikke bare brugte Danmark som mødested for sine agenter, men i sidste halvdel af 1970'erne også „i stærk grad har infiltreret hele det danske samfundssystem“.¹⁴⁵

Opklaringen af Jörg Meyer-sagen var et resultat af et større efterforskningsarbejde rettet mod de østtyske efterretningsaktiviteter, men selv om Jörg Meyer ikke havde røbet det mindste om sine opgaver i Danmark, havde PET's efterforskning alligevel ført til afdækning af dele af de østtyske aktiviteter. „Vi må på nuværende tidspunkt konstatere, at det formentlig kun er „toppen af isbjerget“ vi har kendskab til,“ konkluderede PET og afsluttede beretningen for 1979 med at konstatere, at de østtyske efterretningstjenesters interesse for Danmark og de danske allianceforbindelser var betydelig.¹⁴⁶

I løbet af 1980'erne fortsatte PET med at holde et vågent øje med de østeuropæiske efterretningstjenesters anvendelse af egne statsborgere, som kom til Danmark i forbindelse med eksempelvis arbejde, uddannelse eller ægteskab. De danske efterretningstjenester var af den opfattelse, at udrejsetilladelse kun blev givet til østeuropæiske statsborgere, hvis de blev vurderet politisk pålidelige af myndighederne.¹⁴⁷ Forskere, studerende, fagspecialister, stipendiater samt andre personer fra Østeuropa mentes at udgøre et problem, fordi de formentlig havde fået tildelt opgaver af efterretningsmæssig karakter af de østlige tjenester, jf. kapitel 48.¹⁴⁸ PET havde fået oplyst, at østtyske forskere og videnskabsmænd, forud for deres rejse til Danmark, blev indkaldt til

¹⁴³ Dette kan naturligvis ikke fastslås med sikkerhed, da rapporternes omfang skifter, men det umiddelbare indtryk er, at de østtyske tjenester har fået større opmærksomhed fra dansk side.

¹⁴⁴ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 127.

¹⁴⁵ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 127.

¹⁴⁶ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 127.

¹⁴⁷ FE's arkiv. SikNyt nr. 4 1982, s. 22.

¹⁴⁸ FE's arkiv. SikNyt nr. 4 1982, s. 21.

møde hos MfS, hvor de angiveligt fik „en sikkerhedsbelæring“ og blev tildelt „uofficielle arbejdsopgaver“.¹⁴⁹

Blandede ægteskaber mellem danskere og østeuropæere blev som tidligere nævnt vurderet som et potentielt sikkerhedsproblem.¹⁵⁰ PET anså det for en kendsgerning, at alle DDR-borgere, som søgte om udrejse af DDR i forbindelse med eksempelvis ægteskab, skulle underskrive en „MfS-samarbejds erklæring“, hvoraf det fremgik, at „pågældende DDR-statsborger på et hvilket som helst tidspunkt vil støtte staten DDR, når den udtrykker „ønske“ derom“. På baggrund af tidligere erfaringer i konkrete sager vurderede PET, at MfS blandt de udrejsende personer plantede illegale agenter til placering i Danmark eller tredjelande, ligesom det var blevet konstateret, at MfS-agenter i Danmark havde fået pålagt opgaver rettet mod danske interesser. Oplysningerne fik PET til at konkludere, „at enhver herboende DDR-statsborger må betragtes som en *potentiel* MfS-agent i enten aktiv eller hvilende position.“¹⁵¹ Ganske vist var der ikke tale om „toptrænede“ agenter“, men de pågældende kvinder var dog stadig i stand til at indsamle nyttige oplysninger og udføre diverse opgaver for de østlige tjenester.¹⁵²

En PET-operation blev iværksat for at undersøge mistanken om, at den østtyske efterretningstjeneste udnyttede ægteskaber mellem danskere og østtyskere til at „plante“ agenter i Danmark. Dette blev bekræftet, idet PET's undersøgelser viste, at østtyske kvinder, der ønskede at blive gift med danske mænd, blev kontaktet af den østtyske efterretningstjeneste, og at kvinderne blev presset til at underskrive en samarbejds erklæring. I et tilfælde af denne art blev en østtysk kvinde anvendt i diverse efterretningsoperationer mod udlændinge, inden hun fik til opgave at finde en dansk mand, som hun skulle gifte sig med. Dette lykkedes, hvorefter hun flyttede med sin danske mand til Danmark. Efter en periode blev den østtyske kvinde pålagt at lade sig skille fra sin mand og „tage ophold i Odense eller København, hvor hun skulle infiltrere de danske fredsbevægelser.“¹⁵³

PET's operationer bekræftede formodningen om, at tilrejsende østtyskere kunne være blevet pålagt opgaver af den østtyske efterretningstjeneste. Løbende dukkede der oplysninger op om, at de østtyske efterretningstjenester på forskellig vis anvendte Danmark som både base og mål for efterretningsmæssige operationer. Den efterforskning, PET havde foretaget forud for Jörg Meyer sagen, blev i 1982 atter aktuel. Et vesttysk ægtepar, der havde boet i Danmark fra 1974 til 1979, og som havde været undersøgt på lige fod med

¹⁴⁹ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 130.

¹⁵⁰ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 137.

¹⁵¹ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 141. Årsberetning vedrørende den østtyske repræsentation, dateret 24. februar 1982.

¹⁵² PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 127.

¹⁵³ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 142.

Jörg Meyer, blev afsløret som agenter. I den femårige periode havde ægteparret levet „et stille og roligt liv“, inden de i 1979 flyttede til Schweiz. „Det „ægte“ ægtepar Schult har siden 1974 opholdt sig i DDR, hvortil de flyttede fra BRD. Agentægteparret Schults opgaver i Danmark er ukendte, og sagen efterforskes fortsat,“ skrev PET.¹⁵⁴ Da Jörg Meyer-sagen blev kendt i Danmark, forsvandt parret endnu engang fra deres opholdssted.

De østtyske tjenesters agentnetværk i Danmark

Selv om HVA og den militære Bereich Aufklärung formentlig kun i meget få tilfælde førte egne agenter fra DDR-ambassaden, blev der sendt en lang række informationer hjem. Fra HVA's side foreligger lister over de rapporter og dokumenter, som residenturet sendte hjem til Østberlin. HVA opererede i dette tiår med efterretningsofficererne „Hille“, „Hofer“, „Herbert“, „Berger“ og „Conny“.¹⁵⁵ PET havde flere end blot disse fem mistænkt for at være MfS-folk.¹⁵⁶ Det drejede sig eksempelvis om flere af ambassadens chauffører. Det var ikke nødvendigvis en fejlurdering. Residenten havde til sin rådighed en række medhjælpere, der ikke var opført på HVA's lister med eget dæknavn. I andre tilfælde mistænkte PET den militære efterretningstjenestes folk for at være udsendt af MfS.

De fem HVA-officerers indleveringer fra perioden 1980-1988 (listen rækker ikke videre) bekræfter PET's generelle indtryk af en mere livlig efterretningsaktivitet på DDR-ambassaden. Såvel kvantitativt som kvalitativt var der tale om et markant løft i forhold til det foregående årti. Dette skift markeredes tydeligt med residenten „Herberts“ ankomst til ambassaden. Han virkede ved ambassaden fra 1977.¹⁵⁷ „Herbert“ var med 63 analyser og dokumenter den bedste kilde vedrørende danske forhold i løbet af tyve år. „Herberts“ indleveringer fulgte de overordnede interesseområder for DDR's udenrigs- og sikkerhedspolitik. Politisk rettede hans interesse sig mod Socialdemokratiet og fredsbevægelsen og afspejlede rimeligvis det arbejde, han også udførte i sin dækfunktion for det østtyske udenrigsministerium. Det var karakteristisk, at den forholdsvis lille østtyske ambassade ikke havde mulighed for at betjene sig af „rene“ efterretningsfunktioner, hvilket gjorde det vanskeligere for PET at fastslå konspirative aktiviteter. Karakteristisk for „Herberts“ analyser var desuden en interesse for emner, hvor DDR og østblokken indtog en defensiv position. Således rapporterede „Herbert“ opmærksomt om stemningen i forbindelse med Danmarks stillingtagen til oprettelsen og bekæmpelsen af

¹⁵⁴ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 142.

¹⁵⁵ BStU; SIRA. Tbk. 12.

¹⁵⁶ Eksempelvis: PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument 266, 141, 142.

¹⁵⁷ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 205.

Solidaritet i Polen og Sovjetunionens invasion i Afghanistan. Yderligere rapporterede han om grupper inden for fredsbevægelsen, som indtog en holdning, der divergerede fra den østlige linie. Slutteligt indleverede „Herbert“ en række analyser og dokumenter om militære spørgsmål, hvorved det er muligt at bemærke et tematisk overlap med DDR's militære efterretningstjeneste.¹⁵⁸ Temaerne i „Herberts“ indleveringer svarede til tidligere indleveringer fra ledende efterretningsofficerer.

Godt en femtedel af „Herberts“ indleveringer til hovedkvarteret i Østberlin var dokumenter. I denne sammenhæng er det bemærkelsesværdigt, at han var i stand til at levere dokumenter fra blandt andet forsvarsudvalget. Størstedelen af det indleverede materiale har efterfølgende vist sig at være tilgængelige oplysninger, som ifølge forsvarsministeriet var uklassificerede på det pågældende tidspunkt.¹⁵⁹

Da PET ikke kunne konstatere, at østtyskerne benyttede deres ambassade til konspirative formål, mente de, at de østtyske tjenester hovedsageligt baserede deres indhentning af efterretninger på anvendelsen af de såkaldte illegale.¹⁶⁰ PET bemærkede en vis aktivitet fra østtysk side vedrørende anvendelsen af illegale agenter, men synes alligevel ud fra de periodiske rapporter at dømme at have haft en begrænset indsigt i østtyske illegales arbejde.¹⁶¹

DDR's efterretningsarbejde med relation til Danmark i henhold til det såkaldte Rosenholz- eller Rosewood-materiale

DIIS har i PET's arkiv haft adgang til et materiale om det østtyske MfS' (Stasis) udlandsafdeling HVA's efterretningsvirksomhed i Danmark. Materialet udgør en dansk delmængde af det meget omtalte Rosenholz-arkiv,¹⁶² også kaldet Rosewood, som for det til Danmark udleverede materiales vedkommende består af udskrifter fra Stasis kartotekskort over dels agenter, dels personer, som er registreret i agenternes omgivelser, men som ikke er klassificeret som agenter af Stasi. Udredningens behandling af dette sagskompleks er primært sket på grundlag af de sager, som PET har oprettet på de enkelte personer. I forbindelse med PET's sagsbehandling er der i de fleste tilfælde gennemført afhøringer af de pågældende, også i det flertal af sager, hvor der ikke er rejst sigtelse mod dem. Den kendteste sag er den såkaldte Lenz-sag, hvori der har været rejst sigtelse. Sagen endte med, at tiltalen mod anklagede blev frafaldet på grund af forældelse. I henhold til Stasis egne optegnelser og

¹⁵⁸ BStU: SIRA. Tbk. 12. „Herbert“ XV/1619/75.

¹⁵⁹ Oplyst af forsvarsministeriet til DIIS 2004.

¹⁶⁰ FE's arkiv. SikNyt nr. 4 1982, s. 19.

¹⁶¹ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 142.

¹⁶² Georg Herbstritt, Helmut Müller-Enbergs (Hg.), *Das Gesicht dem Westen zu ...DDR Spionage gegen die Bundesrepublik Deutschland*, Bremen: Edition Temmen, 2003.

egne kategoriseringer på kartotekskortene havde man inden for en periode, der strakte sig fra 1972 til 1988 ca. 26 personer i agentkategorien og 9 personer opført på agenternes kort i kategorien af registrerede personer. Disse kategorier og inddelinger er som sagt Stasis egne, hvilket indebærer, at de personer, som Stasi kalder agenter, ikke nødvendigvis er agenter i dansk straffelovs forstand. I dansk straffelov forudsættes det således, at den pågældende skal have været klar over, eller have haft grund til at være klar over, at han samarbejdede med en fremmed efterretningstjeneste.

Bipersoner, som er optaget på kartotekskort mv. Der fandtes hos MfS registreringsvejledninger, der foreskrev, at bipersoner for at blive optaget på kortene skulle have kendskab til hovedpersonens kontakt med MfS. Registreringsreglerne må efter det af en tysk arkivembedsmand oplyste i alt væsentligt antages at være blevet overholdt, men der har i det for danske myndigheder foreliggende materiale kunnet peges på indikationer af, at vejledningen ikke synes fulgt i alle tilfælde. Den tyske arkivembedsmand har da også til PET forklaret, at bipersoner på kortene ikke nødvendigvis var bekendt med deres eventuelle udnyttelse gennem Stasi.

Metodiske og kildekritiske problemer i henseende til Rosenholz materialet. De danske myndigheder har ikke selv kunnet udvælge Rosenholz-oplysningerne. PET har ikke haft indsigt i selve udvælgelsesprocessen, og der kan således principielt ikke være sikkerhed for, at alt relevant materiale er udleveret. Der må dog på den anden side for den omhandlede periode formodes at være tale om et ganske komplet sæt af oplysninger for så vidt angår antallet af involverede personer.

Et andet kildekritisk problem er, at der kan have fundet en sortering sted af materialet i 1989 eller 1990, mens det endnu var i østtysk besiddelse. Noget kan være blevet makuleret på samme måde som langt størstedelen af de underliggende akter blev, andet kan være blevet overdraget til KGB eller andre tjenester eller på anden måde skaffet af vejen, eventuelt til andre formål som for eksempel afpresning. Ifølge det nedenfor i noten nævnte leksikon blev kartoteket erhvervet af KGB's stationschef i Karlshorst, Aleksandr Printsipalov i december 1989. Han antages sammen med sin medarbejder Sjubenko at have solgt materialet til udlandet. Sandhedsværdien af disse oplysninger har selvsagt ikke kunnet efterprøves. Ifølge leksikonartiklen fungerede en som militærhistoriker poserende person ved navn Charles Atwood som kurer. Operationen blev døbt „Rosewood“.¹⁶³ Så vidt vides var materialet mikrofilmet, hvilket kan have vanskeliggjort, men ikke umuliggjort, en eventuel sor-

¹⁶³ Helmut Roewer, Stefan Schäfer, Matthias Uhl, *Lexikon der Geheimdienste im 20. Jahrhundert*, 2003, opslaget „Prinzpalow, Alexander“, s. 358 og opslaget „Rosewood“, s.382.

tering af materialet, således at dele af det endnu kan være i privat besiddelse. Det kan næppe heller afvises, at der findes en kopi af materialet i Rusland.

De danskere, der er omtalt i Rosenholz-materialet med dæksnavn, og som har været under mistanke, henholdsvis undersøgt for agentvirksomhed for MfS kan mht. hvervning (gennemført eller forsøgt) henføres til perioden ca. 1972 til ca. 1988. Den første, der er registreret som agent i Rosenholz-materialet, er Gast, som oplyses hvervet i 1972, mens den sidste, der anføres som hvervet er Lars fra 1988. De mistænkte eller undersøgte personer forklarer undertiden ved afhøringer, at de ikke har haft kontrakt med MfS, eller at de har anlagt en henholdende kurs og ikke har sladret til MfS.

Aktivitetstyper: Følgende aktivitetstyper er identificeret i materialet:

- Fremskaffelse af militære oplysninger fra NATO. Indledende forsøg på indtrængen i en signalopklaringsenhed (der foreligger ikke oplysninger om, hvorvidt forsøget lykkedes eller overhovedet blev videreført). Målpersonen var en underordnet medarbejder med højt klassificeret stilling ved en signalopklaringsenhed, der indgik i det samlede NATO-netværk.

- Aktivitet i universitetsmiljøet inden for fagene filosofi og historie (det fremgår ikke af sagen, om der er videregivet oplysninger eller forsøgt på virkning).

- Dyrkning af interesseområder som Det Radikale Venstre, maoisme, samfundspolitiske diskussioner.

- Talentspejdnings i universitetsmiljøet. En dansker møder tyskeren Karl Heinz, der betaler en rejse til Berlin, hvor mødet udvikler sig til et forhold. Forslag fra føringsofficeren om evt. at forsøge at infiltrere udenrigsministeriet, tilbyder garderobe og bil, så agenten kan virke mere attraktiv på udenrigsministeriets damer. Den pågældende hævder, at han fortsatte en henholdende kurs og ikke sladrede til fjenden. Han angav, at kontakten blev brudt i 1976. Stasi lukker først sagen i 1984. Som talentspejder skaffer han formentlig navne på danskere, der må antages at være velvilligt indstillet over for DDR.

- En journalist ved et pressebureau viderebringer oplysninger om venskabsforeningen Pro Polonia, om Journalister for Fred, om politik, samt leverer luftfotos af København og kartografisk materiale. Han modtager betaling for sine tjenester. Den pågældende rejser til Rostock til indledende møder, som fortsætter i de følgende år. Alle rejser til DDR refunderes. Han fremskaffer også oplysninger om, hvordan man skifter dansk statsborgerskab og skaffer sig indrejse til Australien. Denne agent er aktiv fra 1970'erne til medio 1980.

- En anden som agent opført er studerende. Hans interesseområde er KAP. Han diskuterer forskelle mellem Moskva- og Pekingkommunisme med føringsofficeren. Bedyrer over for PET, at han ingen kontrakt har haft.

- På det teknisk-videnskabelige område var der agentvirksomhed vedrørende embargobelagt elektronik; industriel knowhow; kommercielle oplys-

ninger og dansk erhvervsliv. Sagerne giver anledning til at antage, at der i et ikke nærmere bestemt omfang er blevet videregivet både uklassificerede og muligvis også klassificerede (embargobelagte) oplysninger. Leipzig-messen har som tidligere nævnt generelt spillet en rolle både ved indledende tilnærmelser og efterfølgende hvervning.

– Støtteoperationer, som f.eks. kan bestå i at yde diskret logi, stille kontaktadresse til rådighed eller udøve kurervirksomhed. Der er i Rosenholz-materialet umiddelbart kun fundet to sådanne eksempler. Det ene er Lenz' mor, det andet synes at være et eksempel på en såkaldt falsk flag-operation, hvor en måske godtroende person stiller sin gæstfrihed til rådighed for medarbejdere ved den østtyske efterretningstjeneste. Dette forhold er hun muligvis uvidende om.

– Politisk-økonomisk efterretningsvirksomhed (levering af dokumenter fra den danske centraladministration og i Bruxelles levering af personalefortegnelser) (Lenz).

– Et tilfælde af videregivelse af oplysninger på det militærpolitiske område. Efterforskningen tilvejebragte ikke oplysninger, der gav grundlag for sigtelse, også fordi hovedakten ved HVA ikke længere er til rådighed.

– Et muligt tilfælde af et MfS-forsøg på at indsamle personlige oplysninger mhp. at opbygge en identitet, en såkaldt legende. Dette forekommer i en sag, hvor en midaldrende person angiver i fire år i firserne efter opdrag at have indsamlet forskelligt uklassificeret håndbogs- og lignende materiale, som han derefter dels overdrog, dels oversatte til tysk. Rejser og udlæg betales. Gennemsynet af PET's materiale giver grund til at antage, at MfS angiveligt store interesse for personen rækker ud over, hvad tjenestens udbytte umiddelbart synes at berettige til. Herved opstår den mistanke let, at der kan have været tale om forsøg på at skabe en legende.¹⁶⁴

Foruden de konkrete opgaver, som her er blevet nævnt ud fra de foreliggende sager, kan anføres den generelle betragtning, at det rummer uforudsigelige fremtidsperspektiver at have velplacerede agenter. Et agentnet kan bl.a. betragtes som en efterretningsmæssig beredskabsforanstaltning og en fremtidsinvestering.

Hvervningsgrundlag. På det teknisk-videnskabelige område er det gennemgående træk, at hvervningerne skete på økonomisk grundlag, hvilket normalt hang sammen med det forhold, at den hvervede havde nære forretningsmæssige forbindelser til DDR. Herudover er der ikke identificeret tilfælde, hvor økonomiske motiver har spillet ind. Der foreligger i ingen af sagerne oplysninger om forsøgt eller gennemført afpresning. I de øvrige sager synes ideo-

¹⁶⁴ PET's arkiv, DIIS-samlingen, Nr. 151, 153-157, 159, 209, 211-212, 214-220, 230-231, 247-248, 253, 261-262.

logiske grundindstillinger at have spillet den vigtigste rolle. Dette er i udpræget grad tilfældet i Lenz-sagen. I et af tilfældene var det ideologiske motiv modstand mod EU. I ideologisk betingede forhold er penge ikke helt bandlyst. Der kan være tale om refusion af rejseudgifter o.l. Personlig tilknytning til personer i DDR synes i nogle tilfælde at have haft betydning for kontaktoptagelsen. Dette motiv kan selvsagt optræde i kombination med enten ideologisk eller økonomisk motivation.¹⁶⁵

Undersøgelser. Sagerne er blevet undersøgt af danske myndigheder, og bortset fra en enkelt, den kendte Lenz-sag, har ingen af Rosenholz-sagerne rummet et sådant materiale, at der blev fundet basis for tiltalerejsning, og kun i et tilfælde basis for sigtelse, nemlig Lenz' mor. Der er foretaget politimæssig efterforskning også i samarbejde med udenlandske myndigheder, hvilket i hvert fald har bidraget til opklaring af identitetsmæssige misforståelser. Videregående og mere dybtgående undersøgelser har været umuliggjort af, at østtyskerne ved HVA's endelige ophør i 1990 makulerede eller på anden måde bortskaffede de sagsakter, der var underlaget for Rosenholz-kartotekets oplysninger.

Øvrige sager. Herudover er danske myndigheder bekendt med ca. 40 dæknavne, dels fra Rosenholz, dels fra andre kilder, som man enten ikke har kunnet identificere eller af andre grunde ikke har kunnet komme videre i efterforskningen med. I nogle få af disse tilfælde kan det ses af materialet, at der er blevet rejst tiltale og sket domfældelse i andre lande, f.eks. Norge og Tyskland, som de vedkommende havde tilknytning til. Der var næppe tale om danske statsborgere.

Det ses af materialet, at danske myndigheder er bekendt med to sager i Tyskland, hvor der er sket domfældelser med relation til Danmark. Den ene handler om en dansk forretningsmand med reserveofficersbaggrund og en uddannelse som militær flyveleder, som i perioden 1983-1990 arbejdede for MfS for et samlet honorar på DM 175.000, idet han i Tyskland og delvis i Danmark indsamlede oplysninger om grænsetrafik og grænsereguleringer mellem de nævnte lande og DDR, om flyvepladser og tv-tårne, skaffede luftfotos over dansk område, samt foretog adressekontroller og personlige observationer i København og indsamlede oplysninger fra militære flydstillinger og om flyvekontrolltjenesten under NATO-øvelser. Han og den medvirkende hustru blev ved tysk ret idømt bøder på hhv. 20.000 og 30.000 DM for deres MfS-virksomhed.

Den anden sag drejer sig om en undersøgelse mod en danskfødt og siden tysk gift kvinde, hvis ægtefælle blev idømt en bøde på 25.000 DM for spionage

¹⁶⁵ Helmut Müller-Enbergs, *Inoffizielle Mitarbeiter des Ministeriums für Staatssicherheit*, 2 Bde., Bd.1, *Richtlinien und Durchführungsbestimmungen*, 1996.

til fordel for MfS mod det tyske SPD. Hustruen var hos MfS registreret som støtte for ægtefællen. De tyske myndigheder frafaldt tiltalen mod hende.

Ud fra det gennemgåede materiale kan der ikke gives nogen sikker vurdering af, hvilket udbytte Stasi samlet set har haft af sine agenter og deres eventuelle kontakter, men det har i hvert fald kunnet konstateres, at der fra østtysk side var afsat betydelige ressourcer til arbejdet.

Mod den kolde krigs afslutning

De danske tjenester havde ikke i samtiden kendskab til HVA-netværket. Man havde derimod fået et nøje kendskab til KGB's arbejde i Danmark. Kilden til denne indsigt – Oleg Gordijevskij – hoppede i efteråret 1985 af til Vesten efter at være blevet ført ud af Sovjetunionen af den britiske efterretningstjeneste. Dette betød, at en kilde til opdateret viden om KGB tørrede ud, men det betød ikke, at de danske tjenester indstillede deres overvågning af de sovjetiske tjenesters aktiviteter. I slutningen af 1985 så PET et fald i de sovjetiske efterretningstjenesters aktivitetsniveau, og man vurderede offentliggørelsen af Oleg Gordijevskijs afhopning som en årsag til, at KGB holdt sig tilbage.¹⁶⁶ Ifølge FE betød dette dog ikke, at behovet for efterretninger var ændret. „Det lave aktivitetsniveau vurderes ikke at skyldes, at man fra østmagtside har nået et mætningsniveau med hensyn til efterretningsmæssig indhentning – tværtimod,“ skrev FE.¹⁶⁷ I nogle måneder tegnede dette billede sig. Dog blev den lavere sovjetiske og polske efterretningsaktivitet ifølge FE kompenseret af en tilsvarende større aktivitet foretaget af andre østlige tjenester.¹⁶⁸

PET's detaljerede indsigt i KGB's politiske arbejde og forsøg på at indhente oplysninger om og påvirke dansk politik er formentlig blevet opnået ad flere veje. Som beskrevet af den tidligere PET-medarbejder Ib Norgaard var anvendelsen af rum- og telefonaflytninger blot nogle af PET's metoder til at opnå indsigt omkring de østlige efterretningstjenester og deres aktiviteter.¹⁶⁹ Hertil kommer oplysninger fra udenlandske samarbejdspartnere. Endelig har oplysninger fra Oleg Gordijevskij formentlig givet PET en ganske særlig indsigt i KGB's politiske arbejde i Danmark. PET's egen samtidige vurdering af det materiale, som Oleg Gordijevskij videregav til de vestlige tjenester, var yderst positiv: „Materialet er i særklasse og giver et fantastisk indblik i den verdensomspændende organisation KGB's modus operandi, ligesom Gordijevskij har været i stand til at afsløre en lang række af KGB's samarbejdspartnere – lige fra egentlige agenter og til officielle kontakter – i såvel England som

¹⁶⁶ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 140. Se også nr. 139.

¹⁶⁷ FE's arkiv. SikNyt nr. 4 1985, s. 11.

¹⁶⁸ FE's arkiv. SikNyt nr. 1 1986. Se også nr. 4 1985.

¹⁶⁹ Ib S. Norgaard. *Spionjæger i Danmark – en spionjægers liv og oplevelser i PET*, se eksempelvis s. 89-95.

Danmark – samt øvrige af den sovjetiske efterretningstjenestes utallige aktiviteter rettet mod disse lande.¹⁷⁰

Sådanne oplysninger kan være tilgået PET allerede under Gordijevskijs tid som agent og kan ligeledes være fremkommet under debriefinger af Oleg Gordijevskij efter hans afhopning i 1985.

I 1986/1987 konstaterede PET, at de sovjetiske tjenesters virksomhed i Danmark var „meget markant“ stigende.¹⁷¹ Fra 1980 til 1987 havde PET kunne iagttage en samlet stigning på godt 36 % i antallet af østlige diplomater, der var identificeret som efterretningsfolk.¹⁷² PET bemærkede, at kontakten til udenrigsministeriet og de politiske partier nu overvejende blev varetaget af „rene diplomater“, mens man tidligere havde set en større del af sådanne kontakter varetaget af efterretningsofficerer. KGB varetog dog stadig „enkelte men vigtige og højstående kontakter i både Stats- og Udenrigsministeriet“ samt i de politiske partier, bemærkede PET.¹⁷³ En længerevarende KGB-kontakt til „formanden for SF“ syntes nu at blive varetaget af den sovjetiske ambassadør. PET konstaterede, at kontakten til de politiske ungdomsorganisationer hovedsagelig havde været varetaget af KGB, men også „kultiveringen af en central placeret person i det radikale venstre“ blev nævnt i årsberetningen for 1987.¹⁷⁴ Mens PET igennem en årrække havde kunnet konstatere en løbende østeuropæisk interesse for politikere og partifunktionærer fra SF og Socialdemokratiet, begynder PET's rapporter i slutningen af 1980'erne også at indeholde oplysninger om en tættere kontakt til personer i Det Radikale Venstre. Det var et tilbagevendende mønster, at der på næsten månedlig basis blev afholdt møder med partisekretærer fra oppositionspartierne.

Man var fortsat klar over, at østtyske illegale opererede i og fra Danmark, ligesom man havde modtaget oplysninger om, at de tjekkoslovakiske efterretningstjenester skulle være „meget aktive“ i to af Danmarks nabolande. PET havde fået oplyst, at „København skulle være udgangspunkt for tjekkernes efterretningsmæssige indsats i Skandinavien“, uden at den danske tjeneste dog havde kunnet konstatere „alvorlige tjekkiske aktiviteter i Danmark“. Ud fra det foreliggende var der imidlertid god grund til at tro, at de tjekkoslovakiske tjenester i udstrakt grad opererede i Danmark. PET's satellit-sektion havde i begyndelsen af 1980'erne peget på, at de tjekkoslovakiske efterretningstjenester formentlig spillede en større rolle, end PET var i stand til at få bekræftet. I slutningen af 1980'erne syntes denne formodning i nogen grad at have været korrekt. Ifølge PET's oplysninger var man fra tjekkoslovakisk side tilfreds med forholdet til Det Radikale Venstre, og denne tilfredshed

¹⁷⁰ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 145.

¹⁷¹ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 147.

¹⁷² PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 147.

¹⁷³ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 147.

¹⁷⁴ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 147. Rapporten antyder ikke om der er tale om en politiker eller en parti-ansat.

skyldtes blandt andet, at man mente at have påvirket partiet „til fordel for den tjekkoslovakiske nedrustningsidé.“¹⁷⁵ Oplysningerne om den tjekkoslovakiske tilfredshed gik igen senere hen.¹⁷⁶

Tiden efter murens fald

Det politiske tømbrud i Østeuropa i slutningen af 1980'erne blev fulgt af PET. Her vurderede man, at de østeuropæiske efterretningstjenester før 1989 havde udgjort en stor trussel for de vestlige lande, og at de alle havde opereret med succes mod vestlige mål.¹⁷⁷ I begyndelsen af 1990 kunne PET imidlertid se ændringer hos de østlige efterretningstjenester og søgte derfor at få be- eller afkræftet, om de politiske omvæltninger ville få konsekvenser for østlandenes efterretningsvirksomhed mod Danmark. Mens landenes interne sikkerhedstjenester i flere tilfælde var blevet næsten opløst, fortsatte de østlige aktiviteter mod udlandet „på samme måde som før de politiske ændringer i de enkelte lande.“¹⁷⁸

Angiveligt skulle den tjekkoslovakiske udlandstjeneste have „indgået en aftale med KGB om at fortsætte det nære samarbejde.“¹⁷⁹ PET havde intet bud på, hvilke konsekvenser dette eventuelt kunne få for de danske forhold. Ifølge PET's oplysninger fortsatte den polske efterretningsvirksomhed mod udlandet uden ændringer. For Danmarks vedkommende vurderedes truslen fra de polske tjenester at forblive den samme vedrørende teknik og videnskab, mens den var reduceret på andre områder.¹⁸⁰ PET regnede derudover med, at de polske tjenester i deres aktiviteter mod herboende polakker ville begrænse sig til at søge personer til udførelse af mere traditionelle efterretningsopgaver.¹⁸¹ Hverken på den ungarske eller bulgarske repræsentation havde PET bemærket udskiftninger som kunne pege på ændringer i antallet af efterretningsofficerer. Den rumænske repræsentation havde derimod øget antallet af efterretningsofficerer i Danmark fra én til tre. Alle tre efterretningsofficerer var ansat som diplomater ved repræsentationen.¹⁸²

Om DDR herskede en vis usikkerhed. Situationen i landet var ved årets begyndelse endnu ganske uafklaret. I løbet af foråret og sommeren 1990 tegnede den tyske genforening sig i horisonten. Det medførte en forståelig opbrudsstemning på DDR-ambassaden i København, hvor PET bemærkede, at

¹⁷⁵ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 135.

¹⁷⁶ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 134.

¹⁷⁷ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 87.

¹⁷⁸ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 82.

¹⁷⁹ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 82.

¹⁸⁰ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 87.

¹⁸¹ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 83.

¹⁸² PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 83.

medarbejdere søgte bort. Den 1. august, da genforeningen blot var to måneder borte, indstillede PET sin efterforskning af DDR's virksomhed i Danmark.¹⁸³ Fra samarbejdspartnere forlød det imidlertid advarende, at den østtyske tjeneste MfS' efterretningsaktiver i udlandet formentlig ville blive overtaget af KGB.¹⁸⁴ Angiveligt skulle ca. 6.000 agenter, placeret i Vesttyskland, være overdraget fra den østtyske udlandstjeneste HVA til KGB, som ville fortsætte føringen af agenterne og deres arbejde i blandt andet Vesttyskland.¹⁸⁵ I forlængelse af dette skulle den tidligere østtyske efterretningschef Markus Wolf have overdraget „en mængde informationer og sofistikeret udstyr“ til den sovjetiske efterretningstjeneste.¹⁸⁶ Ifølge PET's oplysninger ville de tidligere østtyske agenter blive overtaget af KGB på samme måde, som flere østtyske illegale angiveligt var blevet det. PET havde allerede set et eksempel på, at en kendt illegal, som ofte havde opholdt sig i Danmark, havde skiftet sin falske vesttyske identitet ud med en østtysk. Dette var det mønster, som PET forventede de tidligere østtyske illegale ville arbejde efter. Om den pågældende var blevet overtaget af KGB, vidste PET ikke. PET vurderede, at en sovjetisk overtagelse af de tidligere østtyske aktiviteter i bekræftende fald ville kunne berøre danske sikkerhedsinteresser.¹⁸⁷

De sovjetiske efterretningstjenester KGB og GRU vurderedes internationalt fortsat at opretholde et højt aktivitetsniveau.¹⁸⁸ Antallet af sovjetiske efterretningsofficerer ved repræsentationen forblev stabilt på det hidtil kendte niveau, og det fik PET til at konkludere, at der ikke kunne forventes ændringer i det sovjetiske efterretningsarbejde rettet mod Danmark.¹⁸⁹ „Deres spionageaktivitet er fortsat uindskrænket imod hovedområderne politik, og teknik og videnskab, og disse tjenesters modus operandi er stadig traditionelt rettet imod agenthvervning.“¹⁹⁰ KGB havde ifølge PET „tydeligt øget deres aktiviteter på alle områder“. Det var PET's vurdering, at KGB i Danmark fortsat udførte politisk efterretningsvirksomhed bestående af blandt andet indhentning af klassificerede oplysninger samt hvervning af „holdningsagenter, især i pressekredse og det politiske ungdomsmiljø.“¹⁹¹ At særligt den sovjetiske aktivitet i Danmark skulle være øget, skulle formentlig ses i snæver sammenhæng med de politiske ændringer som fandt sted ikke bare i de mindre østeuropæiske lande, men også i Sovjetunionen.

Fra sine samarbejdspartnere modtog PET en vurdering af den sovjetiske efterretningsvirksomhed som pegede på, at de sovjetiske efterretningsaktivi-

¹⁸³ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 83.

¹⁸⁴ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 83.

¹⁸⁵ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 82.

¹⁸⁶ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 87.

¹⁸⁷ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 83.

¹⁸⁸ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 83.

¹⁸⁹ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 83.

¹⁹⁰ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 83.

¹⁹¹ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 83.

teter rettet mod udlandet snarere var „blevet fremmet end indskrænket under Gorbatjovs politiske reformbestræbelser.“¹⁹² Ændringerne i sovjetisk politik havde ikke ændret behovet for efterretninger vedrørende Vesten. Allerede i 1987 havde PET vurderet, at „østblokken (...) som en nødvendighed må erhverve livsvigtig, vestlig „know how“, og at dette ville afspejle sig i blandt andet tjenesternes indhentning af teknisk-videnskabelige efterretninger.¹⁹³ Nogle år senere havde PET fået oplyst, at begge sovjetiske tjenester i løbet af 1990 havde øget styrken og aggressiviteten, hvormed teknisk-videnskabelige efterretninger blev indhentet. Dette så PET som et tegn på Sovjetunionens stigende behov for efterretninger til moderniseringen af den sovjetiske økonomi.¹⁹⁴ I det hele taget vurderedes teknisk-videnskabelige efterretninger af stor betydning for at kunne „modernisere og effektivisere det sovjetiske samfund“.¹⁹⁵

I sommeren 1990 mente PET, at truslen fra øst som helhed var væsentlig aftaget på grund af den politiske udvikling. For de østeuropæiske landes vedkommende, Sovjetunionen og Polen undtaget, vurderedes deres civile efterretningstjenester ikke at udgøre nogen nævneværdig trussel.¹⁹⁶ Ifølge PET var situationen omkring de østeuropæiske efterretningstjenester imidlertid svært gennemskuelig. PET tvivlede på, at de enkelte østeuropæiske regeringer selv havde overblik over de respektive efterretningstjenester og deres ansatte.¹⁹⁷ Angiveligt så de civile efterretningstjenester i Østeuropa dog ikke længere NATO som det væsentligste mål. I takt med, at nye ikke-kommunistiske regeringer kom til magten i Østeuropa ville målene for deres respektive efterretningstjenester også ændre sig, så de flyttede deres fokus fra den vestlige alliance over på de enkelte lande. Ifølge PET var den tidligere samarbejdspartner Sovjetunionen også allerede blevet et efterretningsmål for nogle af de østeuropæiske tjenester.¹⁹⁸

PET betragtede fortsat de sovjetiske tjenester som en efterretningsmæssig trussel – særlig i lyset af den ustabile situation i Sovjetunionen.¹⁹⁹ Polen vurderedes kun at udgøre en trussel mod Danmark, hvis et nyt samarbejde mellem de polske og sovjetiske efterretningstjenester blev konstateret.²⁰⁰ Polen stod i en speciel situation, fordi landet på sigt atter ville befinde sig mellem Sovjetunionen og et genforenet Tyskland. PET var derfor interesseret

¹⁹² PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 83.

¹⁹³ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 129.

¹⁹⁴ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 87.

¹⁹⁵ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 83.

¹⁹⁶ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 83. Det drejede sig om de civile tjenester i Ungarn, Tjekkoslaviet, Bulgarien og Rumænien.

¹⁹⁷ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 87.

¹⁹⁸ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 87.

¹⁹⁹ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 87.

²⁰⁰ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 83.

i at få klarlagt, om de polske tjenester ville fortsætte samarbejdet med de sovjetiske tjenester, eller om man ville søge nye selvstændige mål.²⁰¹

Hos de militære efterretningstjenester havde man bemærket færre ændringer end hos de civile tjenester. De militære efterretningstjenester havde mere eller mindre undgået en reorganisering og omstrukturering, som det var tilfældet for de fleste civile tjenester i Østeuropa. PET vurderede, at de militære tjenester formentlig ville kunne fortsætte deres arbejde relativt uhindret og måske endda opnå en større rolle på grund af de omstrukturerede civile tjenester.²⁰² Selvom de militære tjenester havde gennemgået mindre ændringer, ville de ifølge PET stadig udgøre en trussel mod vestlige interesser.²⁰³ Dog var det her kun den sovjetiske og polske tjeneste som blev vurderet som værende en stor trussel. Særligt havde GRU fortsat sit arbejde i Vesten med uformindsket styrke.²⁰⁴

En væbnet trussel i Danmark?

Et tilbagevendende spørgsmål er, om de danske tjenester havde viden om væbnede grupperinger i Danmark, som i tilfælde af krig ville kunne tænkes at støtte Warszawapagten. Ingen af PET's oplysninger i de periodiske rapporter underbyggede, at partier og politiske grupperinger forberedte sig på at gribe til våben og hjælpe en østlig besættelsesmagt i tilfælde af en konflikt.

---

²⁰¹ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 83.

²⁰² PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 87.

²⁰³ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 87.

²⁰⁴ PET's arkiv. DIIS-samlingen, dokument nr. 83.

